

Univerzita Karlova
Filozofická fakulta
Ústav českého jazyka a teorie komunikace

Bakalářská práce

Variantnost pádových koncovek v paradigmatech českých pomnožných substantiv

Variance of Case Suffixes in the Paradigms of Czech Pluralia Tantum

Bc. Tadeáš Tajbl

Studijní obor: Český jazyk a literatura
se zaměřením na vzdělávání

Vedoucí práce: doc. Mgr. Robert Adam, Ph.D.

Rok obhajoby: 2024

Poděkování:

Rád bych na tomto místě upřímně poděkoval akademickým pracovníkům Ústavu českého jazyka a teorie komunikace FF UK za to, že ve mně probudili a živili zájem o jazyk a obohatili mě o cenné poznatky z různých lingvistických oborů. Panu docentovi Robertu Adamovi, Ph.D., děkuji za ochotu, přívětivý přístup, za odborné komentáře a za celkově skvělé vedení mé bakalářské práce.

Neméně významné poděkování směřuji i ke své přítelkyni, své rodině a ke svým blízkým, jejichž řeč jsem využíval jako zdroj výzkumného materiálu a kteří mě za tuto obsesivní činnost nezatracovali. Patří jim velký dík i za to, že mě motivovali k včasnému sepsání této práce.

Prohlášení:

Čestně prohlašuji, že jsem tuto bakalářskou práci vypracoval samostatně, že jsem řádně citoval všechny použité prameny a odbornou literaturu a že jsem práci nepředložil ke splnění studijní povinnosti v rámci jiného studia ani k obhajobě v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 21. 7. 2024

.....

Tadeáš Tajbl

Abstrakt:

Tato bakalářská práce zkoumá užívání tvarů pomnožných apelativ náležejících k tvrdým deklinačním typům v současné češtině pomocí korpusové analýzy. Jejím cílem je statisticky vyhodnotit distribuci tvarů a porovnat počet výskytů, kdy se slovo vyskytuje s koncovkou vlastního paradigmatu, s počtem výskytů, kdy koncovku přejímá od paradigmatu opačného rodu. Závěr práce představuje formulace variačních tendencí, které se uplatňují v paradigmatech tvrdých pomnožných substantiv, a otázek, které faktory mají na variaci vliv.

Klíčová slova:

čeština, morfologie, pluralia tantum, pádové koncovky, variantnost flexe, korpusová analýza

Abstract:

This bachelor thesis focuses on the usage of forms of the Czech pluralia tantum nouns that belong to the declension types 'hrad' and 'žena'. As a result of corpus analysis, the thesis aims to determine the distribution of the forms, considering the frequency of a certain word with its "regular" case suffix compared to its frequency with the case suffix borrowed from the paradigm of the other grammatical gender. The thesis is concluded by formulating the general tendencies that are found in the forms of pluralia tantum nouns and by questioning the possible factors in this regard.

Key words:

Czech, morphology, pluralia tantum, case suffixes, inflection variation, corpus analysis

Obsah

0	Úvod	5
1	Předmět výzkumu	6
1.1	Kategorie čísla v češtině. Specifika některých druhů substantiv	6
1.2	Problematika vydělení třídy pluralií tantum	7
1.3	Morfologické charakteristiky a variantnost tvarů pluralií tantum.....	9
1.4	Vzorek pluralií tantum	11
1.5	Shrnutí první kapitoly	13
2	Způsob zkoumání a metodologie	15
2.1	Korpusová analýza.....	15
2.2	Korpusy mluvené a psané češtiny Českého národního korpusu	15
2.3	Shrnutí druhé kapitoly.....	17
3	Průběh výzkumu	19
3.1	Formulace dotazu ve webovém rozhraní ČNK.....	19
3.2	Odstranění šumů	19
3.3	Data relevantní pro výzkum a jejich třídění	21
4	Výsledky analýzy v korpusu SYN v12	22
4.1	Maskulina.....	22
4.2	Slova kodifikovaná jako maskulina i feminina.....	23
4.3	Feminina	24
4.4	Shrnutí čtvrté kapitoly.....	26
5	Analýza v korpusu Oral v1	29
6	Analýza v korpusu Online1	31
6.1	Maskulina.....	31
6.2	Slova kodifikovaná jako maskulina i feminina.....	32
6.3	Feminina	33
6.4	Shrnutí šesté kapitoly	36
7	Závěry a diskuse	38
7.1	Závěry	38
7.2	Možné výklady variantnosti.....	40
7.3	Limity výzkumu.....	43
8	Bibliografie	44
8.1	Tištěné i elektronické příručky a články	44
8.2	Korpusy.....	45

0 Úvod

Jak název napovídá, zabývá se tato bakalářská práce variantností pádových koncovek v paradigmatech českých pomnožných substantiv. Výzkum se provádí na současných psaných textech i mluvených komunikátech pomocí korpusové analýzy ve vyhledávacím rozhraní Českého národního korpusu.

Z třídy pluralií tantum, stanovené na základě odborné literatury, jsou předmětem výzkumu pouze ta pluralia, která náležejí k tvrdým deklinačním typům ‚hrad‘ (maskulina neživotná) a ‚žena‘ (feminina). Cílem práce je statisticky vyhodnotit distribuci tvarů s koncovkou vlastního paradigmatu vůči tvarům s koncovkou ‚vypůjčenou‘ od paradigmatu druhého rodu. Výsledkem práce bude porovnání získaných poznatků s dosavadním popisem a vymezení variačních tendencí této třídy jmen.

Teoretická a metodologická východiska jsou součástí prvních tří kapitol. Kapitola 1 podává výklad o pomnožných jménech jakožto zvláštnosti gramatického systému jazyka a o jejich morfologických charakteristikách, současně vymezuje třídu pomnožných jmen, jíž se výzkum zabývá, a formuluje výzkumnou otázku. Kapitola 2 shrnuje problematiku korpusové analýzy jako výzkumné metody a poskytuje údaje o užitých korpusech. Kapitola 3 pojednává o průběhu výzkumu, od formulace dotazu v korpusovém vyhledávači až po třídění dat.

Korpusová data statisticky vyhodnocují čtvrtá, pátá a šestá kapitola. Uvádějí absolutní počet výskytů jednotlivých pomnožných apelativ v jednotlivých tvarech i další statistické hodnoty, jako například míru variantnosti. Takto získaná empirická data slouží coby podklad pro formulaci závěrů o pádové variantnosti zkoumaných slov.

Variační tendence vyvozuje sedmá, závěrečná kapitola. V ní se zobecňují korpusová data a usouvztažňují se s tvrzeními, které se objevují v související odborné literatuře. Dále se kapitola pokouší variační tendence vykládat z různých hledisek a uvažovat o možných faktorech, jež by na variaci mohly mít vliv.

1 Předmět výzkumu

Tato bakalářská práce se zaměřuje na paradigmatičeských pomnožných substantiv, konkrétně u nich zkoumá variantnost pádových koncovek. V první teoretické kapitole zodpovíme otázku, **co** zkoumáme (která slova a který jev). Sekce 1.1 definuje na pozadí výkladu o čísle pojem pluralia tantum, sekce 1.2 možnosti vydělení této třídy dále problematizuje. V sekci 1.3 jsou vytyčeny obecné rysy pomnožných jmen a jejich morfologické chování při deklinaci, na této bázi jsou pak definovány hypotézy a předpoklady pro výzkum. Závěrečná sekce 1.4 popisuje způsob výběru vzorku a samotný vzorek uvádí v celosti.

1.1 Kategorie čísla v češtině. Specifika některých druhů substantiv

Číslo u substantiv je gramatická kategorie, která vyjadřuje četnost entit označovaných daným lexémem a v současné češtině nabývá dvou hodnot: jednotné číslo (singulár) a množné číslo (plurál).¹ Je založena na opozici „jednot“ (jedna entita) versus „více než jednot“ (více entit než jedna).² Formálně jsou nositelem čísla pádové koncovky.³

Běžná substantiva (a substantivizovaná adjektiva a zájmena, která jsou také nositeli kategorie čísla) mají pro každou hodnotu čísla vymezeno zvláštní paradigma, singulárové a plurálové,⁴ a primárně platí, že hodnota kategorie čísla odpovídá počtu pojmenovávaných entit⁵ (*dům-0* = „počet domů jedna“, *dom-y* = „počet domů vyšší než jedna“).

V závislosti na významu konkrétního lexému může jedno subparadigma chybět.⁶

Plurálové paradigma postrádají **singularia tantum**.⁷ Jelikož počitatelnost substancí přichází v úvahu jen tehdy, lze-li předmět zřetelně ohraničit, vydělit či rozčlenit, pak postrádá smysl uvažovat plurál:

- u jmen hromadných, kde substanci rozčleňovat nechceme, ba naopak pojmenováváme substance jako celek (*poselstvo, hmyz, mládež, publikum*),
- u jmen látkových, u nichž je rozčleněnost substancí nejasná či nepodstatná (*droždí, bláto*),
- u jmen abstraktních, která jsou transpozicemi slov jiných slovních druhů (*jednoduchost, mír, dnešek*),
- u názvů jedinečných předmětů (*rovník, gotika*) a u vlastních jmen (*Praděd, Šumava*).⁸

¹ Štícha et al., 2021, s. 96.

² Karlík – Večerka in Karlík et al., 2019 [cit. 29. 03. 2024]. URL: <<https://www.czechency.org/slovník/%C4%8C%C3%8DSLO>>. Dodejme ovšem, že toto tvrzení platí při individuální referenci, zatímco při referenci generické se opozice sg. a pl. neutralizuje.

³ Adam, 2023, s. 22.

⁴ Štícha et al., 2021, s. 96–97.

⁵ Adam, 2023, s. 22.

⁶ Štícha et al., 2021, s. 97.

⁷ Štícha et al., 2021, s. 105.

⁸ Adam, 2023, s. 23.

Singulárové paradigma naopak postrádají **pluralia tantum** (pomnožná podstatná jména).⁹ Jsou to počítatelná jména, jejichž formální příznak (plurálový sufix) znemožňuje vyjádřit údaj o četnosti denotátů, a proto jsou co se týče významu čísla víceznačná: U slova *housle* nemůžeme s jistotou určit, zda kategorie čísla vyjadřuje význam „jeden“, či „více než jeden“.¹⁰ Jelikož skupina pomnožných jmen je předmětem této práce, zaměříme se na jejich formální i sémantické vymezení detailněji v následujících sekcích.

1.2 Problematika vydělení třídy pluralií tantum

Jak již bylo uvedeno dříve, pomnožná podstatná jména (lat. *pluralia tantum*) se tradičně definují jako ta jména, která „mají pouze plurálovou podobu“¹¹ neboli „užívají [se jen] ve tvarech plurálových“¹². Nulový výskyt singulárových tvarů byl podle VAGSČ, která vychází z aktuálních korpusových dat, dokumentován u lexémů náležejících k sémantickému poli ‚oděvy‘ (*slipy, trenky, legíny, bermudy, plavky, opalovačky* aj.), ‚nástroje, přístroje‘ (*kleště, nůžky, kamna, hodiny* aj.) a ‚významné události‘ (*křtiny, narozeniny, Vánoce, Velikonoce* aj.).¹³

Existence jen plurálových forem (z lat. *tantum* ‚jen, pouze‘) jakožto forem bezpříznakových je zde pravděpodobně motivována složeností označované reality z více částí:¹⁴ *Legíny* i ostatní typy kalhot se skládají ze dvou symetrických částí; *nůžky*, u nichž je složenost už zastřená, v sobě pojímají dva *nože*; svátky a významné události obvykle trvají (či tradičně trvaly) více dní, což opodstatňuje jejich plurálovou formu – např. *Vánoce* vykládá Elektronický slovník staré češtiny jako „období (od Štědrého dne do Tří králů?), během něhož je připomínáno narození Ježíše Krista“¹⁵.

Platí ovšem, že podle konkrétní komunikační potřeby mohou být u „absolutních“ pluralií tantum singulárové tvary vytvořeny a použity ad hoc (jako tzv. hapax legomenon). Na základě jazykových dat ze současného psaného úzu se navíc ukázalo, že mnohá jména dříve označovaná jako pomnožná se již jednoznačně zařadí do této kategorie vymykají: Např. v SSČ, jehož poslední vydání obsahově odpovídá vydání z roku 2003, nese lexém *plíce* u první lexie značku „pomnožné“, u druhé pak „řidčeji, v odborném stylu v jednotném č.“;¹⁶ Internetová jazyková příručka už uvádí singulárové i plurálové paradigma a doplňuje k heslu poznámku, že „[se] obvykle užívá v množném čísle“¹⁷.

Tento příklad poukazuje na dynamiku uvnitř jazykového systému. Můžeme sice vysledovat ohraničenou množinu jmen, které lze považovat bez výhrady za pluralia tantum, ale předpokládáme, že tato množina bude co do počtu prvků chudá. Různě frekventované užití singulárových tvarů těchto slov se zdá být podmíněno tím, že texty (komunikáty), v nichž se tento „anomální“ tvar vyskytuje, jsou

⁹ Štícha et al., 2021, s. 100.

¹⁰ Štícha et al., 2021, s. 101.

¹¹ Karlík et al., 2012, s. 231.

¹² Komárek et al., 1986, s. 51.

¹³ Štícha et al., 2021, s. 101.

¹⁴ Karlík et al., 2012, s. 231.

¹⁵ *Elektronický slovník staré češtiny* [online], 2023 [cit. 29. 03. 2024]. URL: <<https://vokabular.ujc.cas.cz/hledani.aspx>>.

¹⁶ *Internetová jazyková příručka* [online], 2024 [cit. 29. 03. 2024]. URL: <<https://prirucka.ujc.cas.cz/?slovo=pl%C3%ADce>>.

¹⁷ *Internetová jazyková příručka* [online], 2024 [cit. 29. 03. 2024]. URL: <<https://prirucka.ujc.cas.cz/?slovo=pl%C3%ADce>>.

stylisticky zabarvené, přísluší k určitému příznakovému útvaru národního jazyka¹⁸ nebo, jak bylo řečeno výše, reagují na zvláštní, individuální komunikační potřebu. Ačkoli je lexém *kalhoty* považován za pomnožné substantivum¹⁹, v profesní mluvě se užívá označení *pánská kalhota* a označit za přijatelné lze i vyjádření, uvedené v IJP, *Udělal jsem si skvrnu na pravé kalhotě*.

Široký potenciál užití jazykových prostředků, jež je těžké definovat i předpovědět, způsobuje, že se relativizuje výčet singularií i pluralií tantum, případně i opodstatněnost vymezování těchto skupin jmen.²⁰ Přichází tedy v úvahu představit si určité kontinuum založené na poměru výskytů singulárních tvarů lexémů vůči jejich tvarům plurálním.

1. Substantiva s absolutním výskytem tvarů singulárních – singularia tantum v pravém smyslu (př.: *šatstvo*)
2. ...
3. Běžná substantiva (singulární tvary jsou přibližně třikrát frekventovanější než plurální)²¹
4. ...
5. Substantiva s různě významnou převahou tvarů plurálních (př. *orgie*, kde sg : pl = 1 : 10, *krvinka* – 1 : 100, *neštovice* – 1 : 1000), nazývaná též jako pouhá „pluralia“ (sg. „pluale“)²²
6. Substantiva s absolutním výskytem tvarů plurálních – pluralia tantum v pravém slova smyslu (př. *dveře*, *nůžky*).

Další komplikace vychází ze skutečnosti, že většina lexémů má více významových užití (lexií), a poměr výskytu tvarů singulárních vůči plurálním je tudíž odlišný pro každou lexii;²³ výkladové slovníky také často uvádějí příznak „pomnožné“ jen u některých lexiích, a nikoli pro celý lexém. Jako ilustrační příklad poslouží heslo *schod* v SSČ, v němž je daný příznak přiřazen jen ke druhé lexii (*schody*)²⁴:

schod, -u m

1. *stupeň pro výstup n. sestup*: kamenný schod

2. schody pomn. řada n. řady takových stupňů, *schodiště*: jít po schodech; zamestat schody; přen. holič mi nadělal schody *nerovnosti při stříhání*;

schůdek, -dku m zdrob.: schůdek před vchodem; — schůdky do bazénu; pojízdné (k letadlu) *stupátka*

Nejednoznačnost zařazení konkrétního substantiva do třídy pluralií tantum musíme reflektovat i v této práci. Jako řešení by přicházelo v úvahu porovnat přímo v rozhraní ČNK absolutní počet singulárních a plurálních tvarů, ale to bohužel za současných podmínek není proveditelné, jelikož ne všechny korpusy disponují morfologickým tagováním a tyto tagy navíc nebývají vždy spolehlivé. Proto nám pro potřeby této práce nezbyvá než uchýlit se k arbitrárnímu výčtu lexémů, jež budeme za pluralia tantum považovat. (O metodologickém postupu pojednává sekce 1.4.)

¹⁸ Štícha et al., 2021, s. 101.

¹⁹ *Internetová jazyková příručka* [online], 2024 [cit. 29. 03. 2024]. URL: <<https://prirucka.ujc.cas.cz/?slovo=kalhoty>>

²⁰ Štícha et al., 2021, s. 97.

²¹ Adam, 2023, s. 22.

²² Štícha et al., 2021, s. 101.

²³ Štícha et al., 2013, s. 303.

²⁴ *Internetová jazyková příručka* [online], 2024 [cit. 29. 03. 2024]. URL: <<https://prirucka.ujc.cas.cz/?slovo=schod>>.

1.3 Morfologické charakteristiky a variantnost tvarů pluralií tantum

Akademické příručky se shodují na tom, že pluralia tantum jsou vlivem své vázanosti na plurálové tvary rodově nevyhraněná²⁵; jinými slovy, „protože nemají singulár, nelze rychle a snadno identifikovat jejich rod; ten se projevuje pouze v celém souboru plurálových tvarů“²⁶. Příkladem této tendence může být např. variantnost koncovek instrumentálu plurálu u slov *Vánoce* a *Velikonoce*: *Vánoci/Vánoce*, *Velikonoci/Velikonoce*; další doklady viz dále. (Nominativní forma ukazovacího zájmena *ten*, které běžně slouží k určení rodu konkrétního jména, je v plurálu ženského a mužského neživotného rodu homonymní, a proto nám ani ona nemůže posloužit. Jako pomůcka nepomáhá ani rodová shoda u adjektiv, v zájmené deklinaci i u přičestí, jelikož v těchto případech jsou tvary f. a m. i. stejné.)

Z tohoto tvrzení vychází hlavní hypotéza naší práce: Jestliže mluvčí jazyka, jehož deklinační princip je rodový, nedokáže u konkrétního substantiva určit rod, je pravděpodobné, že bude v tomto případě docházet k variantnosti tvarů vlivem přejímání koncovek od deklinačního typu jiného rodu.

S ohledem na účel a formát této práce si neklademe za cíl prověřit platnost této hypotézy na celém souboru pomnožných podstatných jmen v češtině; ba naopak, zaměřujeme se pouze na tvrdá pomnožná apelativa rodu ženského a mužského neživotného. Jinými slovy, záměrně z našeho výzkumu vypouštíme pluralia tantum, která:

- jsou vlastními jmény (*Vršovice, Vinohrady, Borová Lada* apod.);
- jsou v Npl zakončená na samohlásku *-a*, kterážto jasně implikuje, že se jedná o neutrum, a proto u nich nepředpokládáme tak výraznou tendenci k variantnosti tvarů;
- jsou životná maskulina (ta jsme nedohledali žádná);
- jsou neživotná maskulina nebo feminina a zároveň se skloňují podle měkkých deklinačních typů.

Dále tedy budeme pracovat jen s pomnožnými jmény, která se skloňují podle vzorů ‚hrad‘ a ‚žena‘. Pro přehlednost níže uvádíme schéma²⁷ plurálových koncovek těchto deklinačních typů a poté diskutujeme možné cesty variantnosti.

	maskulina podle vzoru ‚hrad‘	feminina podle vzoru ‚žena‘
N, V	-y	-y
G	-ů	-Ø
D	-ům	-ám
A	-y	-y
L	-ech / -ách / -ích	-ách
I	-y	-ami

Tabulka 1: Plurálové koncovky deklinačních typů ‚hrad‘ a ‚žena‘

²⁵ Komárek et al., 1986, s. 51. Osolsobě in Karlík et al., 2019 [cit. 29. 03. 2024]. URL: <<https://www.czechency.org/slovník/PLURALE%20TANTUM>>.

²⁶ Štícha et al., 2021, s. 514.

²⁷ Komárek et al., 1986, s. 304.

V rámci maskulinního paradigmatu vidíme trojí deklinační formant v Lpl. Dvě jeho podoby jsou vyhraněny jako základní (a to v závislosti na charakteru koncové souhlásky ve kmeni): Po velárách *k*, *g*, *h*, *ch* následuje koncovka *-ích* (spolu s povinnou hláskovou alternací *k/c*, *ch/š*, *h/z*, *g/z*), všude jinde pak koncovka *-ech*.²⁸ Tytéž formanty ovšem figurují u některých jmen jako variantní: (a) U jmen s nevelární finálou se objevuje *-ích* namísto *-ech*, (b) u jmen s velární finálou pak *-ách* namísto *-ích*.²⁹

Ad a) Prvně zmíněný jev se uplatňuje jen u některých jmen zakončených na *l*, *s* nebo *z* (výjimečně i jinak), např. *kostelech/-ích*, *plesech/-ích*, *jezech/-ích*, dále též *sklepech/-ích*, *klášterech/klášteřích* (již knižní).³⁰

Ad b) U některých jmen zakončených na veláru, zvláště u deminutiv, dochází k alternaci koncovek *-ích/-ách*. Koncovka *-ách* pochází od feminin a je výhodná z toho důvodu, že nezpůsobuje hláskovou alternaci (měkčení tvrdé souhlásky na konci kmene) – např. *domek: domcích/domkách*. Nepůvodní koncovka *-ách* se užívá v mluvené spíše než v písemné komunikaci, celkově je její distribuce v psaných textech sporadická.³¹

Například u slova *chodník* převládají podle dat z korpusu SYN v6 (2018) spisovné tvary na *-ích*, zatímco tvary na *-ách* se vyskytují jen okrajově. Naopak tvar *hříbkách* nad konkurenčním tvarem *hříbcích* převažuje, táž tendence je i u tvarů *schůdkách* a *vozičkách*.³² Jak je patrné, formant Lpl *-ách* se v rámci této skupiny jmen rozšiřuje jen v jednotlivých případech a tyto tendence lze těžko zobecnit a zpřehlednit.

Uveďme pro ilustraci ještě dva příklady dubletních tvarů u pluralií tantum. Slovo *tepláky* (rodu m. neživ.) má, podobně jako další neživotná maskulina zakončená na veláru, dvojí deklinační formant v Lpl, a proto se připouští tvar *teplákách* i *teplácích*.³³ Slovo *varhany* představuje v plurálovém paradigmatu rozšířenější alternaci – podle Gpl (*varhan*) poznáme, že se jedná femininum³⁴, nicméně v Dpl, Lpl a Ipl kolísá: Častější jsou koncovky femininní (*varhanám*, *varhanách*, *varhanami*), nicméně i ve spisovném psaném úzu se objevují podoby maskulinní (*varhanům*, *varhanech*, *varhany*).³⁵ „Protože rod většiny pluralií tantum nemá oporu v [...] singuláru, nelze proti menšinovým maskulinním tvarům jména *varhany* nic namítat.“³⁶

Morfologické chování jmen *tepláky* a *varhany*, již popsané a podložené doklady z korpusu³⁷, nám slouží jako příklad jevu, jehož výskyt budeme zkoumat na množině vybraných pomnožných jmen. V souladu se stanovenou hypotézou totiž usuzujeme, že variantnost koncovek se může v úzu objevovat systematicky a ve větší míře než u několika málo slov z dosud uvedeného výčtu a může se dotýkat jmen

²⁸ Komárek et al., 1986, s. 304–305.

²⁹ Komárek et al., 1986, s. 305.

³⁰ Komárek et al., 1986, s. 306.

³¹ Štícha et al., 2021, s. 480–481.

³² Štícha et al., 2021, s. 481.

³³ Štícha et al., 2021, s. 516.

³⁴ *Internetová jazyková příručka* [online], 2024 [cit. 29. 03. 2024]. URL: <<https://prirucka.ujc.cas.cz/?slovo=varhany>>. IJP klasifikuje slovo *varhany* jako femininum, ale připojuje komentář „jen ojedinele i m. neživ.“

³⁵ Štícha et al., 2021, s. 517.

³⁶ Štícha et al., 2021, s. 517.

³⁷ Štícha et al., 2021, s. 516–517.

obou rodů. Jinými slovy, nejenže feminina (typu *varhany*) mohou v různých pádech přejímat koncovky od deklinačního typu ‚hrad‘, ale i neživotná maskulina (typu *tepláky*) mohou čerpat koncovky od deklinačního typu ‚žena‘.

Naším cílem bude u každého pomnožného jména prověřit, zda se v úzu objevují v některých pádech formy s „opačnou“ koncovkou. (O materiálu, na kterém analýzu provedeme, viz kapitolu 2.) Pro ilustraci zkoumaného jevu a možných výsledků uvádíme schéma, v němž jsou znázorněny normativní a hypotetické tvary jmen *dudy* (f.) a *slipy* (m. nž.).

	Gpl	Dpl	Lpl	Ipl
<i>dudy</i> – normativní tvary femininní	<i>dud</i>	<i>dudám</i>	<i>dudách</i>	<i>dudami</i>
<i>dudy</i> – hypotetické tvary maskulinní	? <i>dudů</i>	? <i>dudům</i>	? <i>dudech</i>	? <i>dudy</i>
<i>slipy</i> – normativní tvary maskulinní	<i>slipů</i>	<i>slipům</i>	<i>slipech</i>	<i>slipy</i>
<i>slipy</i> – hypotetické tvary femininní	? <i>slip</i>	? <i>slipám</i>	? <i>slipách</i>	? <i>slipami</i>

Tabulka 2: Normativní a hypotetické tvary jmen *dudy* a *slipy*.

1.4 Vzorek pluralií tantum

Ačkoli se problematika vymezení pluralií tantum zdá být dosti komplexní, jak jsme vysvětlili v sekci 1.2, bylo nutné pro tuto práci stanovit podle nějakého klíče uzavřenou množinu slov, jimiž se budeme dále zabývat. Za tímto účelem jsme provedli excerpci substantiv označených jako pomnožná (a splňujících morfologické charakteristiky stanovené v předchozí sekci)³⁸ v následujících příručkách:

Internetová jazyková příručka [online]. Praha : Ústav pro jazyk český AV ČR, 2008–2023. URL: <<https://prirucka.ujc.cas.cz/>>. Dále zkr. „IJP“.

KARLÍK, Petr; NEKULA, Marek; RUSÍNOVÁ, Zdenka. *Příruční mluvnice češtiny*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2012.

KOMÁREK, Miroslav; KOŘENSKÝ, Jan; PETR, Jan a kol. *Mluvnice češtiny (2)*. Tvarosloví. Praha : Academia, 1986.

ŠTÍCHA, František, a kol. *Velká akademická gramatika spisovné češtiny II*. Morfologie: Morfologické kategorie / Flexe. Praha : Academia, 2021.

Dále jsme pracovali s retrográdním slovníkem (KRÁLÍK, Jan; PETR, Jan; TĚŠITELOVÁ, Marie. *Retrográdní slovník současné češtiny*. Praha : Academia, 1986.) a na jeho základě jsme shromáždili lexémy, které jsou zakončené v nominativu (v reprezentativním tvaru) na -y a jejichž reprezentativní tvar odpovídá tvaru plurálovému a podoba singulárová se ve slovníku zároveň vůbec nevyskytuje. Tyto náležitosti by měly jednoznačně implikovat fakt, že se jedná o pomnožné substantivum rodu ženského nebo mužského neživotného tvrdé deklinace.

Pro naše účely zpočátku dostačovalo, aby byl daný výraz označen jako plurálový alespoň v jedné z uvedených příruček, a tímto způsobem jsme dosáhli vzorku 116 jednotek. Poté jsme celý seznam

³⁸ Nebrali jsme přitom v úvahu slova zařazená v uvedených příručkách do skupiny substantiv „s převahou tvarů plurálových nad singulárovými“; pokud bychom tak učinili, překročili bychom „kompaktnost“, uchopitelnost a vypovídající hodnotu této práce.

revidovali tak, že jsme jednotlivá hesla vyhledali v IJP a podle údajů v ní obsažených klasifikovali každé slovo do následujících kategorií:

Kategorie 1: IJP uvádí u hesla pouze plurálové paradigma (např. *dožínky, džíny, křtiny*).

Kategorie 2: IJP uvádí u hesla singulárové i plurálové paradigma a jednotně pro celý lexém příznak „užívá se hlavně (obvykleji) v množném čísle“ (např. *činely, kalhoty, žábry*).

Kategorie 3: IJP uvádí u hesla singulárové i plurálové paradigma a zároveň Slovník spisovné češtiny (případně dosud nekompletní Akademický slovník spisovné češtiny), hypertextově přiřazený k výsledkům vyhledávání, udává příznak „pomnožné“ u některých lexíí daného lexému, nikoli však u všech (např. *hory, kozačky, šachy*).

Kategorie 4: IJP (případně SSČ nebo ASSČ) uvádí zvlášť dvě hesla s homonymní podobou, z nichž pouze jedna má příznak „pomn.“ (např. *frak/fraky, hodina/hodiny, šat/šaty, droba* ‚sedimentární hornina‘/droby ‚vnitřnosti zabitých zvířat‘; *modrák* ‚skupina hřibovitých hub‘/modráky ‚modrý pracovní oblek‘; *rejď* ‚vychýlení předních kol u čtyřkolého vozidla‘/rejdy ‚nekalá činnost, intriky‘; *stopka* ‚část rostliny‘/stopky ‚přístroj k měření času‘ apod.).

Kategorie 5: IJP uvádí singulárové i plurálové paradigma bez informace o pomnožnosti (např. *dostihy, rozvaliny, trosky*).

Kategorie 6: IJP daný výraz neuvádí vůbec (*gorodky, roráty*) nebo nikoli v tom významu, v jakém má mít pomnožnou formu (*lyžáky* jakožto ‚lyžařské boty‘).

Pro další zkoumání bereme za závazná pouze slova z kategorie 1. To má hned několik odůvodnění, většinou technicko-metodologického charakteru: Abychom neopustili meze relevantnosti a realizovatelnosti výzkumu, je nutné eliminovat veškerá „substantiva s převahou plurálových tvarů“ – proto nebereme v úvahu slova v kategoriích 2, 3 a 5. Kategorii 4 vylučujeme z důvodu ne zcela spolehlivé lemmatizace slov v korpusech (k této problematice viz kap. 2.2 a 2.3), která nám zamezuje exaktně rozlišit nepomnožný lexém od pomnožného. Kategorii 6 nebereme v úvahu proto, že lexém nemá zastoupení v kodifikačních příručkách. Pro přehlednost jsme navíc vyřadili dvě substantiva, která kolísají v rodě mezi femininem a neutrem (*jatka/jatky* a *kasárna/kasárny*).

Výčet slov, jež budou součástí analýzy, je uveden v abecedním pořadí níže, klasifikovaný podle rodové příslušnosti a celkově čítající 58 lexémů:

(A) **Rod mužský neživotný** (6 lexémů): *alimenty, elastáky, rozpaky, slipy, subtropy, tepláky*.

(B) **Kolísání mezi rodem ženským a mužským neživotným** (2 lexémy): *džíny, splašky*.

(C) **Rod ženský** (50 lexémů):

<i>bermudy</i>	<i>námluvy</i>	<i>přástky</i>
<i>bikiny</i>	<i>narozeniny</i>	<i>pumpky</i>
<i>dějiny</i>	<i>necky</i>	<i>spalňičky</i>
<i>dětičky</i>	<i>noviny</i>	<i>stanovy</i>
<i>dožínky</i>	<i>nozdry</i>	<i>stradivárky</i>

<i>dudy</i>	<i>nůžky</i>	<i>šortky</i>
<i>dupačky</i>	<i>opalovačky</i>	<i>šponovky</i>
<i>halušky</i>	<i>osmdesátiny</i>	<i>texasky</i>
<i>jmeniny</i>	<i>osypky</i>	<i>trenky</i>
<i>kalhotky</i>	<i>oteplovačky</i>	<i>trenýrky</i>
<i>kleštičky</i>	<i>padesátiny</i>	<i>třetihory</i>
<i>kombinačky</i>	<i>pěťadvacetiny</i>	<i>útroby</i>
<i>křtiny</i>	<i>plavky</i>	<i>varhany</i>
<i>legíny</i>	<i>plíčky</i>	<i>vdavky</i>
<i>libánky</i>	<i>podvlékačky</i>	<i>zarděnky</i>
<i>montérky</i>	<i>potničky</i>	<i>zásnuby</i>
<i>mydlinky</i>	<i>prázdniny</i>	

1.5 Shrnutí první kapitoly

Jak bylo zmíněno v předcházejících sekcích, pomnožná podstatná jména představují, co se týče vyjadřování kategorie čísla, určitou anomálii. Pro běžná substantiva platí, že mají jednu sadu tvarů pro pojmenování jednoho zástupce dané třídy (singulárové paradigma) a druhou sadu pro více než jednoho zástupce (plurálové paradigma). Pluralia tantum jsou však v tomto ohledu víceznačná – jejich plurálové formy mohou označovat jak jedinou jednotlivinu, tak více jednotlivin. Singulár povětšinou postrádají, s výjimkou případů, kdy je jeho užití dáno stylistickým zabarvením komunikátu nebo aktuální komunikační potřebou mluvčího/pisatele.

Jelikož neexistuje vyčerpávající přehled všech pomnožných jmen v češtině a jelikož příslušnost konkrétního slova v této třídě není vždy jednoznačná, sestavili jsme vzorek slov zkoumaných v této práci arbitrárně: Provedli jsme rešerši pojmu v hlavních gramatikách současné češtiny, shromáždili vyhledaná slova a ověřili jejich morfologické rysy v Internetové jazykové příručce; tímto způsobem jsme sesbírali 58 „ryzích“ pluralií tantum. Všechna zároveň splňují rysy, které jsme si vymezili: Jedná se o mužská neživotná a ženská apelativa skloňovaná podle vzorů ‚hrad‘ a ‚žena‘.

Deklinační typy ‚hrad‘ a ‚žena‘ mají v češtině specifické sady koncovek, které si v plurálu vzájemně odpovídají jen v nominativu, akuzativu a vokativu (formant *-y*) a za určitých podmínek i v lokálu (formant *-ách*); v ostatních pádech se liší. Když se mluvčí češtiny rozhodují, kterou koncovku vybrat, aby vytvořili spisovný tvar konkrétního slova, činí tak podle deklinačních typů; pro přiřazení slova k příslušnému typu (vzoru) potřebujeme znát jednak jeho gramatický rod, jednak tvar Nsg a Gsg. U běžných substantiv, která disponují singulárovými tvary, je toto přiřazení v zásadě jednoznačné; složitější je naopak u pluralií tantum, neboť ta svůj reprezentativní tvar postrádají, a proto určení gramatického rodu vyplývá až z celého plurálového paradigmatu.

S ohledem na tuto vlastnost usuzujeme, že tvrdá pomnožná jména, tj. ta zakončená v Npl na *-y*, se budou v reálných komunikátech vyskytovat ve (dvojích) tvarech, jež představují vzájemnou alternaci

koncovek femininních a neživotných maskulinních. Příkladem této variantnosti forem je slovo *varhany*, u kterého byly vysledovány tvary Dpl *varhanám* i *varhanům*, Lpl *varhanách* i *varhanech* a Ipl *varhanami* i *varhany*. Lze proto předpokládat, že podobné tendence se mohou vyskytovat i u dalších pomnožných jmen. Tento jev budeme zkoumat v úzu současné češtiny pomocí korpusové analýzy v rámci webového rozhraní Českého národního korpusu (kontext.korpus.cz); o specifikách korpusů a o technických a metodologických záležitostech pojednává 2. kapitola.

2 Způsob zkoumání a metodologie

Zatímco předchozí kapitola osvětlila předmět výzkumu (tj. pomnožná podstatná jména a jejich postavení v jazykovém systému), popíšeme nyní materiál, na kterém analýzu provedeme (tj. jazykový korpus). Cílem tudíž bude zodpovědět otázku, **kde** zkoumáme.

2.1 Korpusová analýza

Jako zdroj jazykového materiálu nám poslouží **jazykové korpusy** neboli „rozsáhl[é] soubor[y] autentických textů (psaných nebo mluvených) převeden[é] do elektronické podoby v jednom formátu tak, aby v něm bylo možné jednoduše vyhledávat jazykové jevy“³⁹. Tato metoda zaručuje, že se hypotézy o jazykovém jevu ověřují na přirozeném, autentickém jazykovém materiálu, a skutečnost, že korpusy fungují v elektronickém rozhraní, umožňuje statisticky vyhodnocovat frekvenci a distribuci daných jazykových jevů.⁴⁰

Na základě korpusových dat vznikl i Retrogradní slovník současné češtiny, který užíval korpus o 540 000 slovech sestavený z publicistických, odborných a administrativních textů z let 1972–1975⁴¹; na dokladech z ČNK, tedy na analýzách živých současných psaných textů, je založena i Velká akademická gramatika současné češtiny⁴².

Metoda zkoumání pomocí korpusové analýzy naplňuje záměr naší práce statisticky vyhodnotit **distribuci** tvarů s koncovkou „vlastního“ rodu vůči tvarům s koncovkou „vypůjčenou“ od rodu opačného.

2.2 Korpusy mluvené a psané češtiny Českého národního korpusu

V této práci provádíme analýzu pomnožných podstatných jmen v současné češtině, a to jak v mluvených, tak v psaných komunikátech. Pro analýzu volíme tyto tři korpusy: SYN v12, ORAL v1 a Online1, které mají různou velikost a obsahují různý typ dat.

Korpus syn v12⁴³ (verze z 29. 12. 2023) vznikl spojením všech dosud vydaných korpusů řady SYN, zachycuje tedy texty od roku 1989 do roku 2023.⁴⁴ Jedná se o synchronní, referenční korpus, který zahrnuje výhradně „psané“ texty, tj. tištěné a veřejně publikované, a to konkrétně beletrii, odbornou literaturu a publicistiku.⁴⁵ Korpus SYN v12 je nereprezentativní, neboť v jeho složení převažuje publicistika.⁴⁶ Hlavní důvod, proč jsme pro výzkum zvolili právě tento korpus, představuje jeho velikost: Obsahuje více než 6,2 miliard pozic (tokenů), asi 11,3 milionů slovních tvarů (wordů) v rámci téměř

³⁹ Čermák in Karlík et al., 2019 [cit. 14.04.2024]. URL: <<https://www.czechency.org/slovník/KORPUS>>.

⁴⁰ Čermák in Karlík et al., 2019 [cit. 14.04.2024]. URL: <<https://www.czechency.org/slovník/KORPUS>>.

⁴¹ Králík et al., 1986, s. VII, IX.

⁴² Štícha et al., 2018, s. 17.

⁴³ Křen et al., 2023.

⁴⁴ *cnk:syn2015* [online]. c2024, posl. úprava 29.08.2022 [cit. 26.04.2024]. URL: <<https://wiki.korpus.cz/doku.php/cnk:syn2015>>.

⁴⁵ *cnk:syn2015* [online]. c2024, posl. úprava 29.08.2022 [cit. 26.04.2024]. URL: <<https://wiki.korpus.cz/doku.php/cnk:syn2015>>.

⁴⁶ *cnk:syn:verze12* [online]. c2024, posl. úprava 29.12.2023 [cit. 26.04.2024]. URL: <<https://wiki.korpus.cz/doku.php/cnk:syn:verze12>>.

145 tisíc dokumentů.⁴⁷ Velikost korpusu je tedy pro nás důležitějším kritériem než jeho reprezentativnost; jelikož v mnohých případech hledáme spíše marginální jevy (slova s velmi nízkou frekvencí užití), je důležité mít co nejobjemnější jazykový materiál, v němž mají slova šanci objevit se častěji, než by tomu bylo v korpusu menším, byť reprezentativním.

Zatímco korpusy řady SYN nám pokrývají texty psané, pro mluvenou sféru produkce jazyka jsme zvolili korpus ORAL v1⁴⁸. Jde o spojení korpusů řady ORAL, což jsou korpusy transkriptů nahrávek většinou neformálních konverzací pořízených v různých místech českého jazykového území, zejména však v Čechách.⁴⁹ Nahrávky pocházejí z let 2002–2011. Korpus oral v1 celkově obsahuje okolo 6,4 milionu pozic⁵⁰; více dat obsahuje z mluvených korpusů jen PARLCORP, korpus českých parlamentních projevů (více než 38,5 milionu pozic)⁵¹, u toho však nemůžeme počítat se spontánně a neformálně produkovanými ukázkami řeči.

Pokud jde o vyhledávání ve webových korpusech, přicházely v úvahu dvě možnosti: korpus Online1⁵² (Ústav ČNK FF UK), nebo korpus z rodiny Aranea (konkrétně Araneum Bohemicum Maximum) vznikající ve spolupráci ústavu L. Štúra Slovenské akademie věd a Katedry plurilingválnej a multikultúrnej komunikácie Univerzity Komenského v Bratislavě⁵³. Abychom ověřili statistická data z obou korpusů a zajistili tak objektivitu výzkumu, porovnali jsme oba korpusy na náhodně vybraných lemmatech *džíny* a *varhany*. Výsledky (počet výskytů) zachycují následující tabulky.

Lemma *džíny*:

	Gpl <i>džín</i>	Gpl <i>džínů</i>	Dpl <i>džínám</i>	Dpl <i>džínům</i>	Lpl <i>džínách</i>	Lpl <i>džínech</i>
Online1	2200	1675	971	630	5472	522
Araneum	854	810	333	313	1870	356

Tabulka 3: Počet dokladů slova *džíny* v korpusech Online1 a Araneum Bohemicum Maximum.

Lemma *varhany*:

	Gpl <i>varhan</i>	Gpl <i>varhanů</i>	Dpl <i>varhanám</i>	Dpl <i>varhanům</i>	Lpl <i>varhanách</i>	Lpl <i>varhanech</i>
Online1	4661	31	191	34	298	50
Araneum	4522	23	195	54	364	29

Tabulka 4: Počet dokladů slova *varhany* v korpusech Online1 a Araneum Bohemicum Maximum.

Z výše uvedených tabulek je patrné, že ačkoli se do různé míry liší absolutní výskyt, proporce (poměr výskytu tvarů *varhan* : *varhanů*) je ve většině případů srovnatelný. Rozhodujícím kritériem pro

⁴⁷ *cnk:syn:verze12* [online]. c2024, posl. úprava 29.12.2023 [cit. 26.04.2024]. URL: <<https://wiki.korpus.cz/doku.php/cnk:syn:verze12>>.

⁴⁸ Kopřivová et al., 2017.

⁴⁹ *cnk:oral* [online]. c2024, posl. úprava 20.11.2023 [cit. 24.06.2024]. Dostupné z: <<https://wiki.korpus.cz/doku.php/cnk:oral>>.

⁵⁰ Kopřivová et al., 2017.

⁵¹ Berrocal et al., 2021.

⁵² Cvrček – Procházka, 2020.

⁵³ *Aranea: A Family of Comparable Gigaword Web Corpora* [online]. [cit. 05-05-2024]. Dostupné z: <http://aranea.juls.savba.sk/aranea_about/index.html>.

výběr korpusu proto byla jeho velikost: Zatímco korpus Araneum Bohemicum Maximum obsahuje necelých 3,2 miliard pozic⁵⁴, je korpus Online1 téměř dvakrát větší (7 miliard pozic)⁵⁵.

Korpus Online1 pojímá texty z oblasti internetové žurnalistiky, internetových diskusí (na webových fórech a zpravodajských serverech) a sociálních sítí (Facebook, Twitter a Instagram).⁵⁶

Shrňme, že analýzu budeme provádět na korpusech SYN v12, ORAL v1 a Online1. Všechny tři korpusy jsou lemmatizovány a morfologicky značkovány, avšak v důsledku nedokonalosti (nepřesnosti) anotačních nástrojů nemohly být tyto funkce při analýze naplno využity. Jako příklad můžeme uvést tvar *Ipl alimenty*: Po zadání dotazu [word="alimenty" & tag="...7.*"] bylo nalezeno 240 výskytů⁵⁷, z nichž bylo ovšem 29 špatně anotováno – korpus tyto výskyty považoval za tvar instrumentálu, ve skutečnosti šlo o (homonymní) tvary nominativu či akuzativu. I lemmatizace se v mnoha případech ukázala být nepřesná: Když jsme se skrze ni pokoušeli odlišit lexém *šat* od lexému *šaty*, narazili jsme na nezanedbatelné množství dokladů, kdy tvary lexému *šaty* byly zahrnuty pod lemma *šat*.⁵⁸ Z těchto důvodů se nemůžeme v naší analýze na automatické značkování spolehnout, a veškeré vyhledávání proto budeme provádět v „základní“ podobě. (O zadávání dotazů viz dále.) Dodejme však, že vzhledem k množství dat obsažených v korpusech je nepřesnost automatického tagování zcela pochopitelná.

2.3 Shrnutí druhé kapitoly

Údaje o vybraných korpusech a jejich vzájemné srovnání shrnuje následující tabulka (zpracování podle Příručky ČNK^{59,60,61}):

	SYN v12	ORAL v1	Online1
typ textů	psané (tištěné a veřejně publikované)	transkript nahrávek mluvených projevů	texty z webových stránek
bližší určení typu textů	beletrie, odborná lit., publicistika	neformální rozhovory	žurnalistika, diskuse, sociální sítě
markantní rys	psanost	mluvenost	„mluvená psanost“ ⁶²
počet pozic (zaokrouhleno)	6,2 miliard	0,0064 miliard (tj. 6,4 milionů)	7 miliard
texty z let	1989–2023	2002–2011	2017–2021
referenční (ano – ne)	ano	ano	ne

Tabulka 5: Shrnutí údajů o korpusech využívaných v této práci.

⁵⁴ Benko, 2015.

⁵⁵ Cvrček – Procházka, 2020.

⁵⁶ *cnk:online:gen1* [online]. c2024, posl. úprava 22.12.2022 [cit. 24.06.2024]. URL: <<https://wiki.korpus.cz/doku.php/cnk:online:gen1>>.

⁵⁷ Křen et al., 2023.

⁵⁸ Křen et al., 2023.

⁵⁹ *cnk:online:gen1* [online]. c2024, posl. úprava 22.12.2022 [cit. 24.06.2024]. URL: <<https://wiki.korpus.cz/doku.php/cnk:online:gen1>>.

⁶⁰ *cnk:oral* [online]. c2024, posl. úprava 20.11.2023 [cit. 24.06.2024]. Dostupné z: <<https://wiki.korpus.cz/doku.php/cnk:oral>>.

⁶¹ *cnk:syn:verze12* [online]. c2024, posl. úprava 29.12.2023 [cit. 26.04.2024]. URL: <<https://wiki.korpus.cz/doku.php/cnk:syn:verze12>>.

⁶² Hoffmannová in Karlík et al., 2019 [cit. 26.06.2024]. URL:

<<https://www.czechency.org/slovník/PROJEVY%20MLUVEN%C3%89%20A%20PSAN%C3%89>>.

Vzájemná odlišnost typů textů v jednotlivých korpusech by měla mít za důsledek vyšší objektivitu výzkumu, jelikož zkoumáme různé podoby jazykové produkce. Ty lze z našeho pohledu znázornit na pomyslné škále, jejímiž krajními body jsou [psanost, formálnost, spisovnost] a [mluvenost, neformálnost, nespisovnost]. Pro korpus SYN v12 je charakteristická prvně zmíněná poloha, pro korpus Oral v1 naopak druhý pól stupnice; texty v korpusu online můžeme klasifikovat jako spíše neformální (s nižšími nároky na spisovnost), modálně psané, ale konceptuálně mluvené.⁶³

Jak bylo řečeno výše, jednotlivé korpusy mají určité výhody i limity, které jsou dány charakterem textů v nich obsažených: Texty v korpusu SYN v12 jsou tištěné a veřejně publikované, a jak lze usuzovat, procházejí korekturou, a proto původní tvar pisatele (i variantní, nespisovný) může zůstat skryt. Korekturu přitom může provést nejen korektor, ale i sám pisatel. Z tohoto hlediska předpokládáme v korpusu SYN v12 nižší míru variantnosti u zkoumaných lexémů. Korpus oral v1 obsahuje texty neformální, mluvené, proto zde lze odhadovat naopak vyšší míru variantnosti (z důvodu chybějících nároků na spisovnost a neexistence regulace), ovšem počtem textů (resp. pozic) je tento korpus řádově menší než zbývající korpusy, a proto v něm řada slov není vůbec zastoupena. Korpus online1 také připouští vyšší míru variantnosti (také se v jeho textech neklade důraz na spisovnost), jeho nevýhodou však je nižší relevance; tu jsme vyzorovali na základě těchto faktorů: (a) vznikají překlepy, (b) šумы, (c) nově utvořená slova nebo nové významy slov (*teplák* ‚homosexuál‘, *elasták* ‚člověk, který nosí elastické oblečení‘), (d) mnohé texty jsou navíc zastoupeny duplicitně.

Nyní, když jsme pojednali o problematice korpusové analýzy na obecné úrovni, se můžeme přesunout přímo k výzkumu pluralií tantum – o jeho průběhu pojednává třetí kapitola.

⁶³ Terminologie podle Minářová in Karlík et al., 2019 [cit. 25.06.2024]. URL: <<https://www.czechency.org/slovník/STYLOTVORN%C3%9D%20FAKTOR>>. a podle Hoffmannová in Karlík et al., 2019 [cit. 25.4.2024]. URL: <<https://www.czechency.org/slovník/PROJEVY%20MLUVEN%C3%89%20A%20PSAN%C3%89>>.

3 Průběh výzkumu

Cílem této kapitoly je popsat, **jak** zkoumáme.

3.1 Formulace dotazu ve webovém rozhraní ČNK

S ohledem na zaměření výzkumu (kap. 1) a na možnosti a limitace korpusů jakožto materiálu, na kterém se výzkum realizuje (kap. 2), jsme formulovali dotaz tímto způsobem:

V první etapě zkoumáme tvary Gpl, Dpl a Lpl. Postup si ilustrujeme na lexému *vdavky*. Pokročilý dotaz: [word="vdav(ek | ků | kám | kům | kách | cích)"]⁶⁴. Jak již bylo zmíněno výše, nelze se spoléhat na lemmatizaci, proto jako výchozí atribut volíme word. Za neměnnou část slova („vdav“) připojujeme proměnlivé části slova, kdy skupiny „ek“, „kám“ a „kách“ v sobě obsahují femininní zakončení, odpovídající tvarům *vdavek* (Gpl), *vdavkám* (Dpl) a *vdavkách* (Lpl), zatímco skupiny „ků“, „kům“ a „cích“ implikují hypotetické, nekodifikované maskulinní tvary *?vdavků* (Gpl), *?vdavkům* (Dpl) a *?vdavcích* (Lpl). Týmž způsobem jsme postupovali i u ostatních lexémů, ve všech třech korpusech.

Ve druhé etapě zkoumáme tvary Ipl. Ty jsou problematické proto, že jsou ve spisovné češtině v maskulinních paradigmatech homonymní s tvary Npl a Apl (např. tvar *rozpaky* může ve větě figurovat jako nominativ, akuzativ i instrumentál). Proto bylo nutné upravit vyhledávání tak, abychom získali jen tvary instrumentálu, které nás zajímají z důvodu potenciální alternace koncovky maskulinní (-y) s koncovkou femininní (-ami). Původně jsme zamýšleli situaci ošetřit tím, že do dotazu přidáme patřičný tag: [word="vdavk(y | ami)" & tag="...7.*"], kde tečky značí „prázdné“ pozice tagu (jako například slovní druh, jmenný rod, číslo apod.), pro nás nerelevantní, a číslo 7 na páté pozici tagu implikuje 7. pád, instrumentál. Tento způsob se však ukázal být značně nepřesným, neboť z 240 výskytů tvaru *alimenty* v Ipl nalezených v korpusu SYN v12 bylo nejméně 29 v jiné než instrumentálové formě (k tomu viz sekci 2.2). Tento nedostatek nás vedl k rozhodnutí, abychom analýzu omezili pouze na kontexty, kde bude instrumentálovou formu lexému předcházet předložka *s/se*, již jsme vyhodnotili – v souladu s PMC⁶⁵ – jako jedinou předložku v češtině, která ve všech svých užitích rekčně vyžaduje instrumentálovou formu. Dotaz tudíž konečně vypadal takto: [lemma="s"] [word="vdavk(y | ami)"]. Tímto způsobem se sice počet výskytů snížil přibližně o polovinu, zato zůstává zaručeno, že ve výsledcích analýzy nebudou systematicky zastoupeny šumy.

3.2 Odstranění šumů

Po zadání dotazu podle náležitostí uvedených v sekci 3.1 vyhledá rozhraní ČNK všechny výskyty konkrétního lexému v kýžených tvarech. Před tím, než budou data dále zpracována, je nutné z výsledků odstranit tzv. šumy, tedy ty výskyty, které se vyhledaly „omylem“. To se týká například lexémů *slipy*,

⁶⁴ Zde (i dále) byly pro přehlednost přidány mezery napravo a nalevo od symbolu |.

⁶⁵ Karlík et al., 2012, s. 345.

tepláky a elastáky. U slova *slipy*, resp. u jeho potenciálního tvaru Gpl s fem. koncovkou (*slip*), bylo nutné (v rámci analýzy v korpusech SYN v12 a Online1) odstranit homonymní anglicismus s významem ‚klouzat‘, obvykle užitý v rámci dvouslovného termínu (*slip on, slip sheet* apod.). Pro ilustraci poslouží následující doklady:

- (1) *Následnou manipulací může být přeložení nákladu uloženého na **slip sheet** na připravenou prostou paletu (k další manipulaci) postupným vytažením vidlic při současném přidržení jednotky (tedy i s podložkou) vertikálním rámem . | ÚČNK, SYN v12, cit. 26. 6. 2024. Logistika, č. 2/2017.*
- (2) *V kožených **slip on** botách nešlápnete vedle , at' už v nich vkročíte na poradu , večeri ve dvou nebo narozeninovou oslavu | ÚČNK, SYN v12, cit. 26. 6. 2024. Moje psychologie, č. 5/2022.*
- (3) *Jak nosit **slip** šaty do společnosti pak ukázala značka Gucci , která je zkombinovala s bohemem z peří , luxusními šperky a večerní kabelkou . A co z toho vyplývá na závěr ? **Slip** šaty jsou mnohem víc variabilní , než je se možná na první pohled zdá a v šatníku s nimi. | ÚČNK, SYN v12, cit. 26. 6. 2024. Moje psychologie, č. 9/2021.*

Při analýze lexému *tepláky* v korpusu Online1 jsme narazili na nezanedbatelný počet výskytů slova *teplák* (Nsg m. a.) ve významu ‚homosexuální muž‘. Toto slovo jsme vlastní intuicí identifikovali jako substandardní, expresivní substantivní derivát od adjektiva *teplý* ve významu ‚homosexuální‘ – viz příklad 4. Bylo proto nutné ponechat pouze ty doklady, v nichž by tvar *teplák* figuroval jako potenciální tvar Gpl s fem. koncovkou – viz příklad 5.

- (4) *Ten hranatý displej narvaný přes dva kulaté budíky , to je hodně velká machrovina : D Je vidět , že jste znalec , inu jako **teplák** to máte očividně nastudováno . Vaše popuzená reakce jen svědčí o tom , že se uživatel Stropek trefil do černého . . . nebo hnědého . . . ale za svou stejnosexuální orientaci se stydět nemusíte . | ÚČNK, Online1, cit. 26. 6. 2024.⁶⁶*
- (5) *Proč z podezření z trestného činu ? vždyť mají video jak vyšití i jeho doznání . . . bez cavyků rychle do **teplák** a makat (v base) Chudák babka to ji mohl i zabít jak to s ní seklo na beton . | ÚČNK, Online1, cit. 26. 6. 2024.⁶⁷*

Podobný případ jsme zaznamenali i u slova *elasták*, které bylo v korpusu Online1 užitó ve významu ‚muž (obv. cyklista), který nosí nebo má na sobě elastické oblečení‘ – viz příklad 6. Tento i podobné doklady byly z analýzy vyřazeny jako šumy.

- (6) *Když neumím jezdit na kole , tak na něj nelezu . Tutově to byl nějaký **elasták** , s očima upřenýma na měřič tepové frekvence a počítadlo kilometrů . | ÚČNK, Online1, cit. 26. 6. 2024.⁶⁸*

⁶⁶ Zdroj: <<http://www.denik.cz/diskuse/mirny-pad-milose-zemana-posledni-pruzkum-ukazal-pokles-jeho-preferenci.html>>.

⁶⁷ Zdroj: <https://www.idnes.cz/brno/zpravy/prepadeni-mladik-vyrval-tasku-seniorka-podchod-brno.A190507_104625_brno-zpravy_krut/diskuse&razeni=time>.

⁶⁸ Zdroj: <<https://www.novinky.cz/clanek/krimi-kocka-zpusobila-nehodu-cyklisty-a-utekla-40325661>>.

Na závěr této sekce je nutno dodat jednu metodologickou poznámku: Odstranění šumů je možné pouze tehdy, pokud všechny výsledky ručně projdeme. Aby byl ovšem výzkum stále realizovatelný (zejména s ohledem na časovou náročnost), rozhodli jsme se výsledky ručně procházet pouze u „problematických“ slov a pouze tehdy, pokud celkový počet dokladů nepřekročí hodnotu 300. Zdali je slovo „problematické“, se ukáže až při vyhledávání – např. homonymum *slip* anglického původu jsme nedokázali předpovídat, stejně jako i existenci novotvarů *teplák* a *elasták*. „Problematičnost“ konkrétního slova je tedy záležitostí ryze individuální, těžko zobecnitelnou, a výzkumník ji objeví až při generování výsledků v rozhraní ČNK. Dále se nám ukázalo, že frekventované „neproblematické“ lexémy s celkovým počtem dokladů vyšším než 300 není nutné procházet, neboť jsme si náhodnou kontrolou různých částí výsledků vyhledávání ověřili, že šumy se nevyskytují vůbec nebo ve velice zanedbatelné míře. Naopak u lexémů s počtem dokladů nižším než 300 by šumy mohly ovlivnit věrohodnost výsledků.

3.3 Data relevantní pro výzkum a jejich třídění

Po odstranění šumů jsme získali „čistá“ data, která lze dále zpracovávat. Konkrétně nás zajímá absolutní výskyt každého tvaru (G, D, L, I plurálu) ve třech vybraných korpusech. Tuto hodnotu získáme ve webovém rozhraní ČNK v záložce Frekvence > Slovní tvary. Takto se nám počty výskytů jednotlivých tvarů setřídí do tabulky (viz tabulku 6 níže, která podává údaje o lexému *vdavky*, zdroj: SYN v12), jejímž cílem je ukázat **konkurenci** tvarů zakončených koncovkou vlastního rodu a koncovkou „vypůjčenou“ od cizího rodu.

Jelikož zkoumáme i periferní, příp. hypotetické jevy, započítáváme každý, i jediný doklad daného tvaru.

	femininní zakončení	maskulinní zakončení
genitiv	(<i>vdavek</i>) 322	(<i>vdavků</i>) 35
dativ	(<i>vdavkám</i>) 88	(<i>vdavkům</i>) 5
lokál	(<i>vdavkách</i>) 284	(<i>vdavcích</i>) 3
instrumentál	(<i>s vdavkami</i>) 76	(<i>s vdavky</i>) 7

Tabulka 6: Počet dokladů slova *vdavky* v jednotlivých tvarech.

Takto jsme postupovali u všech slov, která jsme do analýzy zahrnuli. O výsledcích výzkumu pojednávají čtvrtá, pátá a šestá kapitola.

4 Výsledky analýzy v korpusu SYN v12

V této kapitole popisujeme, **co** jsme vyzkoumali při korpusové analýze v SYN v12. Data jsou uspořádána a rozdělena podle kodifikované rodové příslušnosti jmen: sekce 4.1 představuje maskulina, sekce 4.3 feminina a sekce 4.2 lexémy, které mohou být maskuliny i femininy.

4.1 Maskulina

Z celkového počtu šesti slov zahrnutých do analýzy se tři lexémy ukázaly jako invariantní (*alimenty*, *rozpaky*, *subtropy*), naopak další tři prokazují určitou variantnost pádových koncovek (*elastáky*, *slipy*, *tepláky*) – a na tuto skupinu se zaměřujeme podrobněji.

Data udávající počet dokladů slov *elastáky*, *slipy* a *tepláky* ve tvarech jednotlivých pádů (G, D, L, I plurálu), vždy nejprve s „vlastní“, maskulinní koncovkou a poté s „vypůjčenou“, femininní koncovkou uvádí následující tabulka; šedě vybarvená políčka značí, že jsou něčím významná nebo že k nim odkazuje následující komentář.

	Gpl – mask. konc.	Gpl – fem. konc.	Dpl – mask. konc.	Dpl – fem. konc.	Lpl – mask. konc.	Lpl – fem. konc.	Ipl – mask. konc.	Ipl – fem. konc.
<i>elastáky</i>	65	0	1	0	92	101	4	0
<i>slipy</i>	725	5	39	0	1296	0	22	2
<i>tepláky</i>	2605	0	123	1	2434	3210	62	1

Tabulka 7: Počet dokladů slov *elastáky*, *slipy* a *tepláky* v korpusu SYN v12.

U slova *elastáky* evidujeme dvojí pádovou koncovku jen v Lpl (a to téměř v poměru 1 : 1), kdy převažuje výskyt tvaru s femininním zakončením (*elastákách*). V souladu s VAGSČ⁶⁹ se domníváme, že použít femininní koncovku *-ách* zde znamená vhodně eliminovat „nepříjemnou“ alternaci *k > c*, ke které běžně dochází před maskulinní koncovkou *-ích*. V jiných pádech se lexém chová pravidelně. Viz též příklady (č. 7 pro mask. zakončení, č. 8 pro fem.).

- (7) *nikdo zhnuseně neodplivne , ani pokud přijedete z cyklovýletu v upoceném dresu a komicky vypadajících elast'ácích . Naopak , pro cyklisty tu mají nachystaný držák bicyklů | ÚČNK, SYN v12, cit. 26. 6. 2024. Mladá fronta DNES, 1. 7. 2008.*
- (8) *" Nejdřív jsem Madonnu považovala za lacinou popovou nánu , která se ve videoklipu k písni Like A Virgin nakrucuje v elast'ákách na benátské gondole , " přiznává Lucy O'Brienová | ÚČNK, SYN v12, cit. 26. 6. 2024. Mladá fronta DNES, 4. 10. 2008.*

⁶⁹ Štícha et al., 2021, s. 480–481.

Variantnost tvarů slova *slipy* je omezena na Gpl (*slip*, 5 dokladů, př. 9) a Ipl (*se slipami*, 2 doklady, př. 10), z hlediska proporce se však jedná spíše o méně významné množství dokladů.

- (9) *Při této činnosti se dvakrát dotkla přední části Tomášových slip . Jejich obsah se okamžitě o něco zvětšil .* | ÚČNK, SYN v12, cit. 26. 6. 2024. Valášek, Karel (2004): Želvičky. Praha: Baronet.
- (10) *Všichni řvali smíchy , jen já byl zklamán , že jsem jí neudělal radost . Navíc co se slipami na obra , když mně tehdy bylo 11 roků ?* | ÚČNK, SYN v12, cit. 26. 6. 2024. Deníky Moravia, 15. 12. 2010.

U lexému *tepláky* se vyskytuje tvar Gpl jen s maskuliní koncovkou, ta také dominuje v Dpl a Ipl (femininní zakončení má slovo v těchto tvarech po jednom dokladu; viz př. 11, resp. 12). Lokál ovšem femininní zakončení preferuje, a to cca v poměru 3 : 2 (př. 13 a 14). Důvod tohoto trendu vidíme stejný jako u slova *elastáky*, které má taktéž před koncovkou veláru.

- (11) *Kvůli tetování , číru , dlouhému plnovousu nebo netradičním šedým teplákám . LN vybraly jedenáctku fotbalistů Eura , kteří víc než fotbalem zaujali svou odvážnou image .* | ÚČNK, SYN v12, cit. 26. 6. 2024. Lidové noviny, 13. 7. 2016.
- (12) *Mylně předpokládal , že paní opět odcestovala . Nachytala ho s teplákami u kolen , když se pohlavně ukájel . Těžko říct , kdo byl zaskočen víc .* | ÚČNK, SYN v12, cit. 26. 6. 2024. Deníky Bohemia, 12. 1. 2008.
- (13) *Stará , tělnatá žena s drsným , mužským obličejem , v odrbaném kabátě , v teplácích , zastrčených do ohrnutých holínek , přistrkala ke schůdkám vozík .* | ÚČNK, SYN v12, cit. 26. 6. 2024. Trefulka, Jan (1994): Veliká stavba. Brno: Atlantis.
- (14) *To znamená , že se dokáže pohybovat u ohně nebo ve stanu v teplákách , ale i ve večerní toaletě na koncertě nebo v divadle .* | ÚČNK, SYN v12, cit. 26. 6. 2024. Blesk magazín, č. 33/1999.

4.2 Slova kodifikovaná jako maskulina i feminina

Je logické, že slova, která jsou kodifikovaná jako maskulina i feminina (*džíny* a *splašky*), budou variovat i v úzu. Bude ovšem zajímavé prozkoumat, který rod u nich převažuje – viz tabulka 8.

	Gpl – mask. konc.	Gpl – fem. konc.	Dpl – mask. konc.	Dpl – fem. konc.	Lpl – mask. konc.	Lpl – fem. konc.	Ipl – mask. konc.	Ipl – fem. konc.
<i>džíny</i>	1931	2335	663	1378	832	6832	108	487
<i>splašky</i>	2158	89	59	3	114	58	189	7

Tabulka 8: Počet dokladů slov džíny a splašky v korpusu SYN v12.

Pokud jde o lexém *džíny*, zaznamenáváme variaci ve všech pádech, ovšem v různých proporcích. Vždy převažují koncovky femininní, nejvýraznější převaha je v Lpl, kdy fem. konc. tvoří 82 % výskytů (viz příklady 17 a 18), naopak nejvyrovnanější podíl je v Gpl (fem. konc. tvoří jen 55 % výskytů – viz příklady 15 a 16).

- (15) *pil z pětinky středně drahého portského . Byl bosý , oblečený do těsných **džín** a bílého trika s černými zebrovitými pruhy . Hester měla na sobě to samé . Přinesla mi láhev piva .* | ÚČNK, SYN v12, cit. 26. 6. 2024. Bukowski, Charles (1991): Všechny řítě světa i ta má. Překlad: Rauwolf, Josef – Šenkyřík, Ladislav. Praha: Pragma.
- (16) *Díky jeho pohybům se nakonec dostal vystupující hrbol nakyslých **džínů** k jejím rtům . Obemkla jej ústy , ale rty nepohybovala .* | ÚČNK, SYN v12, cit. 26. 6. 2024. Irving, John (1990): Svět podle Garpa. Překlad: Nenadál, Radoslav. Praha: Odeon.
- (17) *Modernizace klasiky jako Prodaná nevěsta v **džínách** vám nevadí ? Sleduje - li původní ideu tvůrce , pak mi adaptace dělaná s úctou k autorovi nevadí .* | ÚČNK, SYN v12, cit. 26. 6. 2024. Týdeník Květy, č. 26/2013.
- (18) *Taky bych třeba nikdy nešel na pódium v **džíněch** . Ten člověk může hrát jako Perlman, ale když bude mít džíny , odejdu .* | ÚČNK, SYN v12, cit. 26. 6. 2024. Pátek Lidových novin, č. 6/2013.

Také lexém *splašky* vykazuje variaci všude, na rozdíl od *džínů* však preferuje koncovky maskulinní. Zajímavý jev se týká tvaru Lpl: Ačkoli by u tohoto slova mohlo ve velké míře docházet k nahrazování koncovky *-ích* koncovkou *-ách*, podobně jako to probíhá u slov *tepláky*, *elastáky* (viz př. 8 a 13), zůstává u slova *splašky* vyšší zastoupení právě varianty s alternací *k > c*. Pro ilustraci poslouží příklady 19 (mask. konc.) a 20 (fem. konc.).

- (19) *Žáby jsou v některých oblastech postiženy nepatrným množstvím ženské hormonální antikoncepce , která se ve **splašcích** dostává do životního prostředí . Samci vlivem těchto látek produkují místo spermií samičí vajíčka .* | ÚČNK, SYN v12, cit. 26. 6. 2024. Lidové noviny, 9. 6. 2005.
- (20) *Nyní vy vtrhnete do komůrky k synovci , zbijete ho a vyvalíte ve **splaškách** . Posléze ho okradete a vyženete na mráz .* | ÚČNK, SYN v12, cit. 26. 6. 2024. Mladá fronta DNES, 5. 2. 2002.

4.3 Feminina

Z celkového počtu 50 zkoumaných pluralií tantum ženského rodu variuje pouze 11 slov – ta jsou, spolu s údaji o absolutní frekvenci jejich tvarů, uvedena v tabulce 9. Nízká míra variantnosti (dohromady jeden nebo dva výskyty za všechny pády) je zaznamenána u následujících šesti slov: *bermudy* (2 doklady tvaru *bermudech*), *dožínky* (2 doklady tvaru *dožínků*), *halušky* (tvary *halušků* a *s halušky* po jednom dokladu), *legíny* (tvary *legínů* a *legínům* po jednom dokladu), *noviny* (2 doklady tvaru *s noviny*), *nozdry* (jeden doklad tvaru *nozdrech*). Vybrané doklady citujeme dále (př. 21–24).

	Gpl – fem. konc.	Gpl – mask. konc.	Dpl – fem. konc.	Dpl – mask. konc.	Lpl – fem. konc.	Lpl – mask. konc.	Ipl – fem. konc.	Ipl – mask. konc.
<i>bermudy</i>	96	0	33	0	368	2	20	0
<i>dožínky</i>	2854	2	231	0	1466	0	109	0
<i>dudy</i>	1298	12	112	4	175	5	193	20
<i>halušky</i>	728	1	95	0	158	0	132	1
<i>legíny</i>	505	1	273	1	590	0	189	0
<i>libánky</i>	824	7	57	1	669	0	16	1
<i>noviny</i>	137857	0	13664	0	104743	0	2218	2
<i>nozdry</i>	750	0	58	0	253	1	20	0
<i>plíčky</i>	31	10	4	2	3	0	2	2
<i>varhany</i>	19168	22	833	278	985	132	418	108
<i>vdavky</i>	322	35	88	5	284	3	80	7

Tabulka 9: Počet výskytů slov rodu ženského, která ve svých zakončeních varíují, v korpusu SYN v12.

Zde uvádíme ilustrační příklady lexémů s nízkou mírou variantnosti:

- (21) *Čtyřicet korun malá porce , dvojité osmdesát . Přitom z krabice za dvacet korun naděláte **halušků** pro čtyřčlennou rodinu | ÚČNK, SYN v12, cit. 26. 6. 2024. Deníky Bohemia, 4. 4. 2007.*
- (22) *Na Pernštýnském náměstí nechyběl ani stánek Deníku s **noviny** a časopisy našeho vydavatelství . | ÚČNK, SYN v12, cit. 26. 6. 2024. Deníky Bohemia, 4. 5. 2015.*
- (23) *Zde na starém mezním kameni , dodnes označujícím katastr obce Turovec , je patrný reliéf zubří hlavy s kruhem v **nozdrech** a pod ním je vytesáno číslo 218 | ÚČNK, SYN v12, cit. 26. 6. 2024. Deníky Bohemia, 10. 1. 2004.*
- (24) *děti společně s kantorem nacvičovaly také divadelní hry a další představení , které pak rodičům ukazovaly při různých příležitostech , například při VŘSR či při ukončování **dožínků**. | ÚČNK, SYN v12, cit. 26. 6. 2024. Deníky Bohemia, 28. 5. 2014.*

Naopak vyšší míru variantnosti, tj. vyrovnanější poměr počtu výskytů femininního tvaru vůči maskulinnímu, představují tato pomnožná jména: *dudy*, *libánky*, *plíčky*, *varhany* a *vdavky*.

Plíčky se v korpusu SYN v12 objevují obecně ve velmi malém zastoupení, hodnota i. p. m. tohoto lexému je pouhých 0,05, proto se nám zdá ošemetné vyvozovat exaktní závěry o distribuci tvarů.

Libánky jasně preferují tvary s femininní koncovkou; s maskulinní se objevuje jen sedm výskytů tvaru *libánků*, jinak je variantnost málo významná (1 výskyt *libánkům*, 1 výskyt *s libánky*).

Podobně i u *dud* převažují femininní koncovky, ale počet maskulinních tvarů je už znatelnější, než tomu bylo u slov dosud zmíněných: 12 v. *dudů*, 4 v. *dudům*, 5 v. *dudech* a 20 v. *s dudy*. Doklady ilustrují užití tvarů Gpl (př. 25), Lpl (26) a Ipl (27) v psaném úzu.

- (25) *Asi proto , jak časně zrána tím krkavým country und westernovým kraválem **dudů** zblbly a honem hledaly svému choti něco na zob .* | ÚČNK, SYN v12, cit. 26. 6. 2024. Třešňák, Vlastimil (1999): Evangelium a ostružina. Praha: Torst.
- (26) *spontánně odpověděl : „ Na **dudech** mě zaujalo to jejich typické bekání .* | ÚČNK, SYN v12, cit. 26. 6. 2024. Deníky Bohemia, 10. 12. 2016.
- (27) *pak nabízejí kombinaci metalu s tradičními středověkými písněmi za využití elektrických kytar ve spojení s **dudy** , harfou nebo niněrou* | ÚČNK, SYN v12, cit. 26. 6. 2024. Mladá fronta DNES, 22. 12. 2010.

U lexému *vdavky* lze vyzorovat podobnou míru variantnosti jako u lexému *dudy*: tj. 35 v. *vdavků* (viz př. 29), 5 v. *vdavkům*, 3 v. *vdavcích* (př. 28) a 7 v. *s vdavky*.

- (28) *Modelka tak moc toužila po **vdavcích** , až se herec lekl a utekl* | ÚČNK, SYN v12, cit. 26. 6. 2024. Katka, č. 37/2014.
- (29) *Přestože má letošní Miss Táňa Kuchařová přítele , do **vdavků** a děťátka se rozhodně hrnout nebude .* | ÚČNK, SYN v12, cit. 26. 6. 2024. Blesk, 24. 8. 2006.

Nejvyšší míru rozkolísanosti mezi femininními pluralii tantum můžeme nalézt u slova *varhany*. Zatímco poměr maskulinní formy ku femininní je v Gpl málo znatelný (přibl. 1 mask. tvar na 850 fem. tvarů), u ostatních pádů je variantnost výraznější: v Dpl 1 : 3, v Lpl 1 : 7,5 a v Ipl 1 : 4. V tomto směru, a odhlédneme-li od slov s kodifikovaným maskulinním i femininním paradigmatickým, představuje lexém *varhany* mezi zkoumanými slovy nejvyšší míru variantnosti. Doklady: př. 30 – tvar Gpl, př. 31 – Dpl, př. 32 – Ipl.

- (30) *Potřebujeme novou kazatelnu , oltář , opravit zvon . Z **varhanů** nám zbyly jen pišťaly* | ÚČNK, SYN v12, cit. 26. 6. 2024. Mladá fronta DNES, 9. 3. 2012.
- (31) *Než se příliš roz dovádí , pouštím je k **varhanům** , do tělocvičny . Nesmírně prožívají také zájezdy* | ÚČNK, SYN v12, cit. 26. 6. 2024. Právo, 28. 11. 1997.
- (32) *v barokní kapli sv . Floriána od Kiliána Ignáce Dientzenhofera , s **varhany** , živě a nepříkrášleně* | ÚČNK, SYN v12, cit. 26. 6. 2024. Respekt, č. 50/2017.

4.4 Shrnutí čtvrté kapitoly

V této sekci se pokoušíme identifikovat tendence, které jsme vyzorovali na základě dat získaných korpusovou analýzou.

Pokud vezmeme v úvahu celkový počet zkoumaných pomnožných jmen bez ohledu na jejich rod, lze konstatovat, že variujících lexémů je menší množství než invariantních, a to 16 z 58; z toho tři slova přísluší k rodu mužskému neživotnému, 11 rodu ženskému a dvě jsou jako variující kodifikována.

Pro variující maskulina a feminina obecně platí, že preferují zakončení „vlastního“ rodu, ovšem s výjimkou maskulinních lexémů *elastáky* a *tepláky*, které v Lpl mají převahu tvarů s femininní koncovkou. U slov kodifikovaných jako variující jsme došli k závěru, že *džíny* ve všech tvarech upřednostňují tvary ženského paradigmatu (*džín – džínám – džínách – džínami*), naproti tomu u *splašků* převažují tvary mužské (*splašků – splaškům – splašcích – splašky*).

Dále jsme vyzorovali fakt, že každé slovo variuje trochu jiným způsobem; jinými slovy, nepodařilo se nám objevit jasné tendence, jakým směrem se variantnost ubírá. Pro ilustraci uvádíme tabulku, která udává, v jakých tvarech připouští dané pomnožné jméno koncovku opačného rodu. (Neuvádíme nyní slova s výraznější variací ve všech pádech.)

lexém	pády s variací
<i>elastáky</i>	L
<i>slipy</i>	G, I
<i>tepláky</i>	D, I, L
<i>bermudy</i>	L
<i>dožínky</i>	G
<i>halušky</i>	G, I
<i>legíny</i>	G, D
<i>noviny</i>	I
<i>nozdry</i>	L

Tabulka 10: Ve kterých pádech dané lexémy variují?

Jak je patrné, nelze vyzorovat jeden konkrétní pád, ve kterém by byla variace nejčastější.

Za účelem získat exaktní data o variaci jmen zavádíme veličinu „míra variantnosti“ (vyjádřenou v procentech), kterou vypočítáme jako počet výskytů s variantní koncovkou děleno celkovým počtem výskytů slova ve tvarech G, D, L a Ipl. Tabulka 11 představuje tuto hodnotu u všech šestnácti variujících lexémů a lexémy jsou přitom seřazeny od nejvyšší hodnoty míry variantnosti po nejnižší (zaokrouhleno na jedno desetinné místo).

lexém	rod	míra variantnosti
<i>elastáky</i>	m. i.	38,4 %
<i>tepláky</i>	m. i.	38,1 %
<i>plíčky*</i>	f.	25,9 %
<i>džíny</i>	prefer. f.	24,3 %
<i>vdavky</i>	f.	6,1 %
<i>splašky</i>	prefer. m. i.	5,9 %
<i>varhany</i>	f.	2,5 %
<i>dudy</i>	f.	2,3 %
<i>libánky</i>	f.	0,6 %

<i>bermudy</i>	f.	0,4 %
<i>slipy</i>	m. i.	0,3 %
<i>halušky</i>	f.	0,2 %
<i>legíny</i>	f.	0,1 %
<i>nozdry</i>	f.	0,1 %
<i>dožínky</i>	f.	0,0 %
<i>noviny</i>	f.	0,0 %

Tabulka 11: Míra variantnosti u všech variujících lexémů.

Z tabulky je patrné, že míra variantnosti je u daných lexémů nestejnorodá a nevyvážená. Osm slov (tj. přesně polovina) variuje v nízkých proporcích – míra variantnosti u nich nepřevyšuje 1 %. Naopak zbývající polovina vykazuje míru variantnosti od 2–3 % (*dudy, varhany*), až po 38 % (*elasťáky, tepláky*). Nutno však podotknout, že tato statistika má svá omezení. Pracujeme zde se slovy, která náležejí do nízkého frekvenčního pásma (např. *plíčky*), a v těchto případech není relevantní dedukovat závěry z tak malého počtu dat. S vědomím tohoto je třeba ke statistice přistupovat.

5 Analýza v korpusu Oral v1

Charakteristickým rysem analýzy v korpusu Oral v1 byl nízký počet dohledaných lexémů; jinými slovy, jelikož se v jisté míře zabýváme slovy náležejícími do periferie slovní zásoby, je logické, že taková slova se v mluveném korpusu – vzhledem k jeho velikosti – nebudou nacházet. Pluralií tantum mužského rodu jsme dohledali pět ze šesti, kodifikované kolísající jen jedno a femininních pluralií pouhých 23 z 50, neboli v celkové proporcii pracujeme oproti předchozí analýze přibližně s polovinou lexémů.

Z důvodu nerozsáhlého materiálu, na kterém analýzu provádíme, bude i celkový počet výskytů značně omezený – to snižuje vypovídající hodnotu získaných dat. Nicméně pokud bychom analýzu v mluveném korpusu zcela vynechali, ochudili bychom práci více, než když budeme pracovat s malým množstvím dat.

Oproti předcházející analýze, ve které jsme počítali i s poměry tvarů s maskulinní vs. femininní koncovkou, omezujeme se nyní výhradně na absolutní výskyt určitého tvaru, případně na existenci byť jediného jeho výskytu.

Poslední metodologickou úpravu jsme provedli v souvislosti s obecněčeskou koncovkou *Ipl-ama*. V obecné češtině, tedy v jazyce mluvené soukromé komunikace, vzniklém jako interdialekt na území Čech⁷⁰, došlo uvnitř substantivních paradigmat k unifikaci instrumentálové koncovky, kdy ve všech substantivních typech (*hrad, stroj, žena, moře, ...*) je tvar instrumentálu zakončen na *-ma*; koncovka má pak variantu *-ama, -ema, -íma* nebo *-ma*.⁷¹ Typ textů obsažený v korpusu Oral, jak uvádíme v sekcích 2.2, 2.3 a v tabulce 5, právě odpovídá mluvenému neformálnímu vyjadřování, a navíc převažují komunikáty vzniklé na území Čech. Pokud bychom se v této kapitole zabývali otázkou konkurence koncovek *-ama* a *-y* u pomnožných jmen skloňovaných podle tvrdých vzorů, odchylovali bychom se od úkolu, formulovaného v sekcích 2.1 a 3.3, hledat konkurenci tvarů zakončených na maskulinní nebo femininní koncovku; spíše bychom zkoumali míru spisovnosti daného komunikátu, případně jeho regionální původ. Z metodologických důvodů proto tuto část z analýzy v korpusu Oral v1 vynecháme (vracíme se v ní však v kapitole 6, týkající se korpusu Online1).

Nyní k výsledkům: Mezi pomnožnými jmény mužského neživotného rodu jsme jako variantní zaznamenali pouze tyto dva lexémy:

- *elasťáky*, který je v Lpl – výhradně – užit s femininní koncovkou (*elasťákách*) – 1 výskyt;
- *tepláky*, který je v Lpl – výhradně – užit s femininní koncovkou (*teplákách*) – 16 v.

Z údajů lze vyvodit, že preference lokálové koncovky *-ách*, nezpůsobující palatalizaci velary na konci slovního kmene, se vyskytuje i v mluveném jazyce.

Jediné zde vyhledané kodifikované variující slovo *džíny* se v mluvených komunikátech objevilo v těchto tvarech, v uvedené absolutní frekvenci:

⁷⁰ Krčmová in Karlík et al., 2019 [cit. 09.07.2024]. URL: <<https://www.czechency.org/slovník/OBECN%C3%81%20%C4%8CE%C5%A0TINA>>.

⁷¹ Krčmová, 1986, s. 65.

- Gpl: jen fem. konc. (*džín*) – 4 v.;
- Dpl: fem. konc. (*džínám*) – 1 v., naproti tomu mask. konc. (*džínům*) – 4 v.;
- Lpl: jen fem. konc. (*džínách*) – 4 v.;

Jako závěr k tomuto pozorování můžeme konstatovat, že slovo *džíny* (i) variuje i v mluveném jazyce a že (ii) variace je spíše ve prospěch femininních zakončení.

Pokud jde o pluralia tantum-feminina, odhalili jsme pouze jediné variující slovo, *plavky*, a to v Dpl – viz př. 33.

(33) *ja vůl tehdy sem . si myslela že no ale . k tem pánskejm **plavkům** .. voni . voni sou nádherně vybarvený . voni sou takový . šedomodry jako do švesky | ÚČNK, Oral v1, cit. 27. 6. 2024.⁷²*

Z tohoto dokladu je patrné, že ačkoli jsme v korpusu SYN v12 identifikovali 11 variujících pomnožných jmen, v mluvené komunikaci mohou variovat i další, jako např. *plavky*. Nicméně data z mluvených korpusů jsou dosud příliš malá na to, abychom byli schopni objektivně podat obrázek o situaci v mluveném jazyce.

⁷² Doc ID: 09A174N.

6 Analýza v korpusu Online1

V této kapitole zkoumáme pomnožná jména na materiálu textů, pro něž je charakteristické míšení mluvenosti a psanosti;⁷³ i vzhledem k neformálnosti komunikační situace, kterou s komunikací na internetových diskusích a sociálních sítích spojujeme, je pravděpodobné, že texty v jejím rámci vznikající nebudou vždy realizovány standardní varietou jazyka.⁷⁴

6.1 Maskulina

V korpusu Online1 jsme identifikovali 5 variujících maskulin – oproti korpusu SYN v12 jsou to navíc *alimenty* a *rozpaky*. Absolutní výskyty tvarů těchto pomnožných jmen udává následující tabulka:

	Gpl – mask. konc.	Gpl – fem. konc.	Dpl – mask. konc.	Dpl – fem. konc.	Lpl – mask. konc.	Lpl – fem. konc.	Ipl – maskulinní konc. -y	Ipl – unifikovaná nespis. konc. -ama	Ipl – femininní konc. -ami
<i>alimenty</i>	6461	0	806	0	1240	1	227	89	1
<i>elastáky</i>	171	0	20	0	239	309	2	7	1
<i>rozpaky</i>	4556	0	216	0	6634	3	905	2	0
<i>slipy</i>	978	8	59	0	1902	14	28	43	0
<i>tepláky</i>	16299	7	314	13	4654	9547	88	98	3

Tabulka 12: Počet dokladů pomnožných maskulin v korpusu Online1.

Jak je patrné, v tabulce jsou tři sloupce pro frekvenci instrumentálních tvarů; prostřední zobrazuje počet výskytů daných slov s unifikovanou nespisovnou koncovkou *-ama* (*alimentama*, *elastákama*, *teplákama* apod.). Tato data zde představujeme spíše pro zajímavost, vypovídají totiž o jiném problému, než který v této práci zkoumáme. Náš záměr se orientuje na konkurenci tvarů s maskulinní vs. femininní koncovkou; jelikož se však koncovka *-ama* (a její varianty *-ema* ad.) v určitých typech textů objevuje v obou paradigmatech⁷⁵ (ve skloňovacích typech ‚hrad‘ i ‚žena‘), nezdá se nám relevantní uvažovat v jejím případě o variaci/konkurenci. Jinými slovy: usuzujeme, že existují (a) kontexty (dané typem textů), ve kterých mluvčí vybírají mezi užitím koncovky *-y* nebo *-ami*, a (b) kontexty, ve kterých mluvčí volí – bez možnosti výběru – koncovku *-ama*. O konkurenci lze mluvit jen v případech označených písmenem (a), jimi se dále budeme zabývat; naopak kontexty (b), které neumožňují statisticky vyhodnotit, zdali variace směřuje směrem k maskulinním, či femininním koncovkám, nebudeme brát v úvahu.

⁷³ Hoffmannová in Karlík et al., 2019 [cit. 26.06.2024]. URL: <<https://www.czechency.org/slovník/PROJEVY%20MLUVEN%C3%89%20A%20PSAN%C3%89>>.

⁷⁴ Vycházíme též z: Mareš, 2003, s. 99–101.

⁷⁵ Kopečný, 1949, s. 1.

Tabulka potvrzuje trendy, které jsme vyzorovali v rámci korpusu SYN v12: Lexémy *elastáky* a *tepláky* preferují v Lpl koncovku přejatou z ženského paradigmatu; v ostatních tvarech a u ostatních slov je konkurence vždy ve prospěch maskulinních koncovek. Dále se ukazuje, že lexém *slipy*, a stejně tak i *rozpaky* a *alimenty*, jsou málo variující lexémy: počet výskytů slova *rozpaky* s „vypůjčenou“ koncovkou čítá 3 výskyty, u *alimentů* 2 a u *slipů* 22. U těchto slov nepřesahuje míra variantnosti (vypočítaná stejně jako v sekci 4.4, viz tam) hodnotu 1 %. Naopak u slov *tepláky* a *elastáky* je záhodno porovnat míru variantnosti v korpusech Online1 a SYN v12:

- *elastáky*: SYN v12 – 38,4 %; Online1 – 41,8 %,
- *tepláky*: SYN v12 – 38,1 %; Online1 – 30,9 %.

Je tedy jasné, že tato dvě slova se řadí mezi více variující a nezáleží přitom na typu textů, v nichž se vyskytují.

Níže uvádíme kontexty, ve kterých se objevila slova *rozpaky* a *alimenty* s „vypůjčenou“ koncovkou (jedná se o tvary Lpl):

(34) *Když tam dojde maminka samoživitelka , které otec od dětí dluží na **alimentách** 120 tisíc , tak je hnusné chtít vstupné | UČNK, Online1, cit. 30. 6. 2024.⁷⁶*

(35) *A myslím že je největším trojským koněm a dost voličů je kvůli ní v **rozpakách** . Mělo by se od ní ANO distancovat | UČNK, Online1, cit. 30. 6. 2024.⁷⁷*

6.2 Slova kodifikovaná jako maskulina i feminina

I analýza v této sekci ukázala, že tendence v užívání slov *džiny* a *splašky* v tvarech s maskulinní vs. femininní koncovkou jsou shodné (nebo velmi podobné) pro korpusy Online1 a SYN v12. Míra variantnosti v jednotlivých pádech sice může nabývat v každém korpusu různých hodnot (např. Dpl lexému *džiny* – poměr tvarů s mask. vs. fem. konc. 1 : 2 v SYN v12 vs. 13 : 20 v Online1), nicméně obecné trendy jsou v obou korpusech tytéž: *džiny* ve všech tvarech preferují zakončení femininního paradigmatu, zatímco *splašky* ve větší míře tvoří tvary pomocí zakončení paradigmatu maskulinního.

To je patrné i z následující tabulky.

	Gpl – mask. konc.	Gpl – fem. konc.	Dpl – mask. konc.	Dpl – fem. konc.	Lpl – mask. konc.	Lpl – fem. konc.	Ipl – mask. konc.	Ipl – fem. konc.
<i>džiny</i>	1675	2200	630	971	522	5472	105	294
<i>splašky</i>	1114	154	37	1	157	99	118	7

Tabulka 13: Počet dokladů slov *džiny* a *splašky* v korpusu Online1.

⁷⁶ Zdroj: <<https://www.facebook.com/253229733343/posts/10154870218418344>>.

⁷⁷ Zdroj: <https://www.facebook.com/parlamentnilisty.cz/posts/3244923358885867?comment_id=3245461502165386>.

Celková míra variantnosti (pro tvary všech pádů) je u lexému *džíny* v obou korpusech téměř shodná (SYN v12 – 24,3 % mask., Online1 – 24,7 % mask.), naproti tomu lexém *splašky* variuje v korpusu Online1 více (SYN v12 – 5,9 % fem., Online1 – 15,5 % fem.).

6.3 Feminina

Výsledky analýzy pomnožných feminin se v korpusu Online1 ukázaly být pestřejší než při analýzách předchozích. V sekcích 4.3 a 4.4 jsme došli k závěru, že lexémy příslušející k ženskému rodu variují v nestejně míře (*dožínky* – jen 2 var. výskyty, a to Gpl, naopak *varhany* – 540 výskytů s var. konc.) a že nelze s jistotou poukázat, který pád by variaci připouštěl nejčastěji. Korpus Online1 však umožňuje tyto závěry dále rozvinout, zpřesnit či problematizovat.

Nejprve si všimněme, u kolika lexémů se variace v jednotlivých tvarech vůbec projevuje (viz tab. 14). Např. při analýze v korpusu SYN v12 bylo nalezeno 8 lexémů, které variují v Gpl, týž variantní tvar se v korpusu Online1 objevuje 11krát. Je patrné, že počet variujících lexémů je v korpusu Online1 vyšší než v případě korpusu SYN v12. Pozornost ovšem nejvíce upoutá fakt, že s daleko výraznějším zastoupením variujících lexémů počítá v korpusu Online1 instrumentál; jinými slovy, z celkového počtu 50 pomnožných feminin jich variuje 21 v instrumentálu, a to buď pouze v instrumentálu (9 lexémů), nebo společně s variací v ostatních pádech (12 lexémů).

korpus	var. Gpl	var. Dpl	var. Lpl	var. Ipl
SYN v12	8	6	5	7
Online1	11	8	10	21

Tabulka 14: U kolika lexémů se projevuje variace v jednotlivých tvarech?

Další tabulka podává soupis variujících lexémů, a to opět v komparativní perspektivě (SYN v12 vs. Online1). V ní porovnáваме, které lexémy variují v jednotlivých korpusech.

Variace v obou korpusech:	Variace jen v korpusu SYN v12:	Variace jen v korpusu Online1 – v různých pádech:	Variace jen v korpusu Online1 – jen v instrumentálu:
<i>bermudy, dudy, halušky, legíny, líbánky, nozdry, plíčky, varhany, vdavky</i>	<i>dožínky, noviny</i>	<i>kalhotky, prázdniny, stanovy, šortky, trenýrky, útroby, zásnuby</i>	<i>bikiny, dějiny, dětičky, námluvy, nůžky, osypky, plavky, trenky</i>
Celkem 9 slov.	Celkem 2 slova.	Celkem 7 slov.	Celkem 8 slov.

Tabulka 15: Soupis variujících lexémů v korpusech SYN v12 a Online1.

Na základě analýzy můžeme usuzovat, že instrumentál představuje pro mluvčí „nejproblématictější“ pád, jelikož se v něm variace projevuje v největší míře. To také dokládají následující příklady (36–49), z našeho pohledu dosti zajímavé; z mnohých je patrné, že se jedná o nespisovnou nebo ortograficky nevytříbenou podobu jazyka (př. 37 – *chcem*, 42 – *s lidma, teť, mi*, 40 – *dokonalí look* apod.). I ta však tvoří součást našeho bádání.

- (36) *Doporučovala bych Vám seznámit se trochu s **dějiny** 2 . světové války a pak tady něco plkat* | ÚČNK, Online1, cit. 28. 6. 2024.⁷⁸
- (37) *My chceme vyhrát . . . budeme mít s **dětičky** překvapení pro tatka k narozeninám* | ÚČNK, Online1, cit. 28. 6. 2024.⁷⁹
- (38) *podprsenka ve výrazné barvě neon Lime s **kalhotky** na zavazování* | ÚČNK, Online1, cit. 28. 6. 2024.⁸⁰
- (39) *Náladu mu to ale nepokazilo a prozradil , jak to bude s **líbánky** .* | ÚČNK, Online1, cit. 28. 6. 2024.⁸¹
- (40) *Triko je z viskózy . Pohodlné triko v kombinaci s **legíny** pro dokonalí look .* | ÚČNK, Online1, cit. 28. 6. 2024.⁸²
- (41) *Jak jste daleko s **námluvy** se Zelenými ? Socánci , když vám to Boban Sobotků tak "pohnojil"* | ÚČNK, Online1, cit. 28. 6. 2024.⁸³
- (42) *Jenom manipulujeme s lidma a s **noviny** a teď děláte mi nic to všechno ty druhý* | ÚČNK, Online1, cit. 28. 6. 2024.⁸⁴
- (43) *Nemám zkušenost s **nůžky** , kupovala jsem je jako dárek . Hodnocení produktu : 100 %* | ÚČNK, Online1, cit. 28. 6. 2024.⁸⁵
- (44) *Večer oholim , ráno jsem už drsná a večer téměř zase chlupatá a pupinkovata . S **plavky** mám problém , nechavam - zastrihuji trojúhelník , okolí bikin holim , ale jsou vidět pupínky* | ÚČNK, Online1, cit. 28. 6. 2024.⁸⁶
- (45) *Tímto trikem se loučíme s **prázdniny** . Doufáme , že jste si je užili* | ÚČNK, Online1, cit. 28. 6. 2024.⁸⁷
- (46) *Kdo nebude mít uhrazeno bude v souladu se **stanovy** klubu vyškrtnut* | ÚČNK, Online1, cit. 28. 6. 2024.⁸⁸
- (47) *dobadí šmrnc každému outfitu . Vypadají skvěle s **šortky** , krajkovými šaty a širokými plátěnými kalhotami* | ÚČNK, Online1, cit. 28. 6. 2024.⁸⁹
- (48) *V různých barvách , ve všech velikostech a s **trenky** či kalhotami !* | ÚČNK, Online1, cit. 28. 6. 2024.⁹⁰

⁷⁸ Zdroj: <<http://novinky.cz/diskuse?id=565329&articleId=/internet-a-pc/505744-huawei-neni-jediny-usa-maji-v-hledacku-dalsi-cinske-podniky.html§ionId=13#c21428529>>.

⁷⁹ Zdroj: <<https://www.facebook.com/240515372682968/posts/1421279371273223>>.

⁸⁰ Zdroj: <<https://www.facebook.com/379541432173927/posts/1756410541153669>>.

⁸¹ Zdroj: <<https://www.sport.cz/ostatni/tenis/clanek/1010614-rano-se-ozenil-pak-bezel-na-zapas-nemecky-tenista-mel-na-turnaji-perny-den.html#rss>>.

⁸² Zdroj: <<https://www.facebook.com/102420636476271/posts/1451115008273487>>.

⁸³ Zdroj: <https://www.idnes.cz/zpravy/domaci/cssd-kampan-vime-co-po-covidu-koronavirus.A210329_105837_domaci_kop/diskuse/1?razeni=time>.

⁸⁴ Zdroj: <<https://www.facebook.com/230843923755/posts/10155146343003756>>.

⁸⁵ Zdroj: <<https://kuchynske-nuzky.heureka.cz/fiskars-entlovaci-nuzky-classic-23-cm-fiskars-859445/recenze/#ru11844295>>.

⁸⁶ Zdroj: <<https://www.emimino.cz/diskuse/vyrazka-po-holeni-a-stud-398877/#postId49681181>>.

⁸⁷ Zdroj: <<https://www.facebook.com/213363420604/posts/10155452140795605>>.

⁸⁸ Zdroj: <<https://www.facebook.com/506763769397447/posts/1477528338987647>>.

⁸⁹ Zdroj: <<https://www.facebook.com/1079613852060443/posts/1849742441714243>>.

⁹⁰ Zdroj: <<https://www.facebook.com/932915696791029/posts/1953954721353783>>.

- (49) *Česko jako jediná země zrušila trestný čin Hanobení pomníků , ostatků po mrtvích včetně hanobení hlavy státu s **trenýrky** červenými pro Miloše je pouze přestupkem* | ÚČNK, Online1, cit. 28. 6. 2024.⁹¹

Variantnost jednotlivých lexémů můžeme vyjádřit jednak součtem pádů, v nichž byla variace pozorována (a), jednak pomocí výpočtu míry variantnosti (b). Kritérium (b) je pochopitelně přesnější, neboť zobrazuje statisticky více vypovídající data, kdežto v případě (a) například zůstává zastřeno, zda byl daný tvar pozorován jen velmi ojediněle (jedenkrát nebo dvakrát), či ve významnějších proporcích.

Ad a) Tabulka 16 udává, v kolika pádech jsou konkrétní lexémy variantní.

Variantní v 1 pádě:	Variantní ve 2 pádech:	Variantní ve 3 pádech:	Variantní ve 4 pádech:
<i>bikiny, dějiny, dětičky, námluvy, noviny, nozdry, nůžky, osypky, plavky, prázdniny, trenky, útroby</i>	<i>bermudy, halušky, kalhotky, líbánky, stanovy, zásnuby</i>	<i>šortky, trenýrky</i>	<i>dudy, legíny, plíčky, varhany, vdavky</i>
Celkem 12 lexémů.	Celkem 6 lexémů.	Celkem 2 lexémy.	Celkem 5 lexémů.

Tabulka 16: Soupis lexémů podle počtu pádů, v nichž byla pozorována variace.

Jak je patrné, nejširší distribuci variantních tvarů, pokud jde o variaci v jednotlivých pádech, mají slova *dudy, legíny, plíčky, varhany* a *vdavky*.

Ad b) Tabulka 17 (která pracuje jen s variujícími lexémy, ponechávajíc stranou ty zcela pravidelné) udává míru variantnosti vyjádřenou v procentech, a to jak v korpusu Online1, tak v korpusu SYN v12; viz též tabulku 11.

lexém	míra variantnosti – Online1	míra variantnosti – SYN v12
<i>osypky*</i>	50,0 %	(bez variace)
<i>plíčky</i>	29,4 %	25,9 % ⁹²
<i>bikiny</i>	13,3 %	(bez variace)
<i>vdavky</i>	8,4 %	6,1 %
<i>trenky</i>	5,3 %	(bez variace)
<i>dudy</i>	4,6 %	2,3 %
<i>bermudy</i>	4,3 %	0,4 %
<i>plavky</i>	4,0 %	(bez variace)
<i>varhany</i>	2,8 %	2,5 %
<i>dětičky</i>	2,6 %	(bez variace)
<i>legíny</i>	2,6 %	0,1 %

⁹¹ Zdroj: <<http://www.parlamentnilisty.cz/arena/monitor/Objednal-si-vandala-na-poniceni-sochy-Koneva-sam-starosta-Kolar-Komentator-Vyoral-ma-jasno-594289/diskuse>>.

⁹² Z důvodu nízkého počtu výskytů tohoto lexému se nejedná o příliš relevantní údaj, viz tab. 9 a 11.

<i>námluvy</i>	1,8 %	(bez variace)
<i>halušky</i>	1,2 %	0,2 %
<i>nůžky</i>	0,9 %	(bez variace)
<i>noviny</i>	0,5 %	(bez variace)
<i>nozdry</i>	0,5 %	0,1 %
<i>líbánky</i>	0,3 %	0,6 %
<i>dějiny</i>	0,2 %	(bez variace)
<i>trenýrky</i>	0,2 %	
<i>kalhotky</i>	0,1 %	
<i>šortky</i>	0,1 %	
<i>zásnuby</i>	0,1 %	
<i>prázdniny</i>	0,0 %	
<i>stanovy</i>	0,0 %	
<i>útroby</i>	0,0 %	

Tabulka 17: Míra variantnosti u všech variujících lexémů (korpus Online1 v porovnání s SYN v12).

Na základě dat z korpusu Online1 o variantnosti jednotlivých lexémů, která jsou zaznamenána v tabulce 17 ve druhém sloupci, docházíme k podobnému závěru, jako u tabulky 11 s daty z korpusu SYN v12: Variace probíhá u jednotlivých slov v rozličných proporcích, při čemž jedna polovina⁹³ lexémů variuje v méně než setině případů (*nůžky* – 0,9 % až po *útroby*, *stanovy*, *prázdniny* – 0,0 %), druhá polovina má tuto hodnotu vyšší než 1 % (*plíčky* – 29 % až po *halušky* – 1,2 %). Vidíme též, že 8 slov s mírou variantnosti 0,0–0,2 % zaznamenanou v Online1 nemá variantní tvary v korpusu SYN v12 vůbec; táž skutečnost se však týká i lexémů variujících ve značnější míře (např. *bikiny* nebo *trenky*). U lexémů s mírou variantnosti vyšší než 1 %, která variují v obou korpusech, je patrné, že vyšší míra variantnosti je zaznamenána v korpusu Online1 než v korpusu SYN v12, např. *vdavky* 8,4 vs. 6,1 %, *dudy* 4,6 vs. 2,3 %, *bermudy* 4,3 vs. 0,4 % apod.

6.4 Shrnutí šesté kapitoly

Analýza v korpusu Online1 ukázala, že k variaci může docházet i u jiných lexémů, než u kterých byla vyzkoušena v korpusu SYN v12. Data zároveň ukazují, že míra variantnosti pomnožných apelativ je v korpusu Online1 obecně vyšší než v korpusu SYN v12, což je nejspíše dáno typem zkoumaných textů: Texty v korpusu Online1, jak bylo podotčeno dříve, se spíše budou odklánět od kodifikovaných tvarů než texty v korpusu SYN v12, svázané rysem psanosti a určené k veřejnému publikování.

⁹³ Ze statistiky zde vynecháváme slovo *osypky*, neboť čítá jen dva výskyty, z toho jeden variantní, jeden s pravidelnou koncovkou. Z tak malého množství dat nelze usuzovat žádný závěr.

Celkově však lze říci, že určité tendence se v obou korpusech opakují. Lexémy se vyskytují ve variantních tvarech v nestejně míře – polovina jich čítá míru variantnosti vyšší než 1 %, druhá polovina nižší než 1 %. Mezi lexémy s nejvyšší mírou variantnosti, seřazené od nejvíce variujících, patří tyto: *elastáky, tepláky, plíčky, džíny, splašky, bikiny, vdavky, trenky, dudy, bermudy* atd. Korpus Online1 dále ukázal, a to na vzorku feminin, že nejvíce variujícím pádem je instrumentál.

7 Závěry a diskuse

Cílem této práce (viz též kapitolu 1) bylo prozkoumat variantnost pádových koncovek u pomnožných apelativ skloňovaných podle vzorů ‚hrad‘ a ‚žena‘. Variantnost souvisí s hypotézou (kap. 1.3), že pokud mluvčí nedokáže u konkrétního substantiva určit rod (např. kvůli neexistenci singulárních tvarů), může docházet k přejímání koncovek z paradigmatu „cizího“ rodu. Formulovanou hypotézu jsme prověřili skrze korpusovou analýzu (kap. 2.1) v korpusech, které obsahují trojí podobu současné češtiny (kap. 2.2 a 2.3): psanou veřejnou (SYN v12, kap. 4), mluvenou nespisovnou (Oral v1, kap. 5) a takovou, která stojí na pomezí mezi rysem mluvenosti a rysem psanosti (Online1, kap. 6). V nich nás zajímaly zejména tyto aspekty:

- (ne)existence tvarů jednotlivých slov s „vypůjčenou“ pádovou koncovkou;
- absolutní frekvence tvarů jednotlivých slov s „vlastní“ a s „vypůjčenou“ pádovou koncovkou a jejich distribuce ve vybraných textových databázích;
- míra variantnosti, tj. vyjádření toho, v kolika procentech dokladů se vyskytují variující tvary vzhledem k celkovému počtu výskytů konkrétního lexému.

Výsledek práce (kap. 7) by měla představovat formulace variačních tendencí, které se uplatňují v paradigmatech tvrdých pomnožných substantiv, a otázek, které faktory mají na variaci vliv.

V sekci 7.1 uvádíme závěry, které jsme vzhledem k technickým podmínkám a k metodologickým zásadám skutečně vyzkoumali; naopak v sekci 7.3 komentujeme limity výzkumu a vymezujeme prostor pro další zkoumání. Sekce 7.2 diskutuje možné faktory variantnosti.

7.1 Závěry

Na základě statistik vycházejících z korpusových analýz docházíme k závěru, že v současné češtině dochází u některých tvrdých pomnožných apelativ k užívání tvarů s koncovkou „vypůjčenou“ od paradigmatu „opačného rodu“. Tímto tvrzením na obecné rovině dokazujeme vytyčenou hypotézu.

Závěry a zobecnění, které formulujeme v následujících odstavcích, vyplývají z analýz ve všech třech korpusech. Data z jednotlivých korpusů se navzájem potvrzují nebo se doplňují, vždy v nich lze vypořádat tytéž tendence. Ukázalo se například, že pluralia tantum variují většinou více v korpusu Online1 než korpusu SYN v12 – a to vzhledem k počtu variujících slov, k počtu pádů, v nichž se variantní koncovka objevuje, i co do míry variantnosti.

Variace tvrdých pomnožných apelativ se zdá být poměrně nestejnorodá: (1) Ne všechny lexémy, které jsme do výzkumu zařadili, vůbec variují; (2) ne všechny lexémy variují ve všech korpusech (typech kontextů); (3) ne všechny variující lexémy variují ve všech pádech; (4) variující lexémy variují v nestejně míře, ať už globálně, nebo v jednotlivých pádech, nebo v jednotlivých korpusech. I toto pozorování můžeme pokládat za zobecněnou tendenci – můžeme ji pojmenovat např. jako „variace ve variaci“.

Budeme-li se držet hledisek variace vymezených čísly (1)–(4) v předchozím odstavci, můžeme na základě realizovaného výzkumu navrhnout typologii variace tvrdých pomnožných apelativ:

1. Nevariují nikdy – např. *křtiny, narozeniny, spalničky, subtropy*.
2. Variují
 - 2.1. Variují v jediném korpusu
 - 2.1.1. Variují v jediném pádě – např. *dožínky*.
 - 2.1.2. Variují ve více než jednom pádě
 - 2.1.2.1. Míra variantnosti je nižší než 1 % – např. *kalhotky*.
 - 2.1.2.2. Míra variantnosti je vyšší než 1 % – např. *bikiny*.
 - 2.2. Variují v korpusu Online1 i SYN v12
 - 2.2.1. Variují v jediném pádě – neexistuje lexém, který by v obou korpusech prokazoval variaci právě v jednom a témže pádě.
 - 2.2.2. Variují ve více než jednom pádě
 - 2.2.2.1. Míra variantnosti je (v obou korpusech) nižší než 1 % – např. *líbánky*.
 - 2.2.2.2. Míra variantnosti je (v obou korpusech) vyšší než 1 % – např. *dudy, varhany, vdavky*.

Na základě této typologie lze v hrubých rysech vymežit tři skupiny pomnožných jmen: (a) skupina zcela invariantní (*křtiny, narozeniny, spalničky, subtropy, ...*), (b) skupina variující okazionalně⁹⁴ (*námluvy* – jediný výskyt mask. konc. Ipl v Online1, *dožínky* – jediné dva výskyty mask. konc. v SYN v12, ...), (c) skupina variující častěji než okazionalně. Mezi slova skupiny (c) řadíme následující: *elastáky, tepláky, džíny, splašky, dudy, vdavky, varhany*, o něco řidčeji variující *legíny, bermudy, plíčky*.

Je nutné připomenout i některé zajímavé jednotlivosti, jichž jsme si povšimli.

1. Ze slov kodifikovaných jako obourodá preferují *džíny* koncovky femininního paradigmatu, naopak *splašky* inklinují k maskulinním zakončením.

2. Maskulina *elastáky* a *tepláky* jsou jediná dvě slova, která v některém ze svých tvarů (v Lpl) upřednostňují „vypůjčenou“ (tj. femininní) koncovku. V korpusu Oral1 jsme pro tento pád vyhledali femininní formy výhradně.

3. U pomnožných feminin jsme v korpusu Online1 objevili výrazně větší množství tvarů s „vypůjčenou“ koncovkou u instrumentálu (v porovnání s jinými pády): 9 lexémů variuje jen v instrumentálu, 12 lexémů v instrumentálu společně s dalším pádem (nebo dalšími pády).

4. Slova *džíny* a *splašky*, jak už víme, jsou kodifikována jako rodově variantní. Tuto variantnost potvrdila i korpusová analýza: Míra variantnosti lexému *džíny* je 24,5 % (zaokr., v obou korpusech), u lexému *splašky* je tato hodnota 6 % (zaokr., pro korpus SYN v12), resp. 15,5 % (korpus Online1). Oba lexémy zároveň variují ve všech čtyřech pádech. Existují ovšem další slova s podobnou, mnohdy i vyšší mírou variantnosti. Z maskulin se jedná o *elastáky* a *tepláky*, ty však variují téměř výlučně v Lpl.

⁹⁴ Tj. nejvýše dva výskyty s vypůjčenou koncovkou, zároveň míra variantnosti ne vyšší než 1 %, zároveň počet pádů s variací ne vyšší než 2.

Z feminin jde o *bikiny* či *trenky*, ty ovšem variiují jen v Online1 a jen v jednom pádě. Zato *vdavky*, *dudy* a *varhany* vykazují poměrně významnou variační tendenci, a to ve všech pádech a v obou korpusech:

	míra variantnosti – SYN v12	míra variantnosti – Online1	počet var. pádů – SYN v12	počet var. pádů – Online1
<i>dudy</i>	2,3 %	4,6 %	4	4
<i>varhany</i>	2,5 %	2,8 %	4	4
<i>vdavky</i>	6,1 %	8,4 %	4	4

Tabulka 18: Míra variantnosti a počet pádů s „vypůjčenou“ koncovkou u slov *dudy*, *varhany* a *vdavky*.

Vyvstává tudíž otázka, zda by tato tři slova (či jen některé z nich) nemohla být kandidáty pro kodifikaci jako obourodá. Je na místě připomenout, že u lexému *varhany* se o této variaci zmiňuje VAGSČ⁹⁵. Zůstává ovšem v kompetenci lingvistů a institucí zabývajících se regulací jazyka, jaké požadavky klade na to, aby mohla být pro konkrétní slovo prohlášena za spisovná obě paradigmatata.

7.2 Možné výklady variantnosti

Variantnost pomnožných jmen se zde pokusíme propojit se dvěma teoriemi: s teorií jazykové změny I. Němce⁹⁶ a s teorií „frekvence a zakotvení“ (v orig. „frequency and entrenchment“)⁹⁷.

Příručka *Handbook of Cognitive Linguistics*⁹⁸ se ve třetí kapitole zabývá vztahem mezi frekvencí tokenů (tj. dokladů nějaké jazykové formy) a její ustáleností v povědomí mluvčích. Tvrdí, že čím častější zkušenost s určitou jazykovou formou mluvčí mají, tím snáze si ji vybaví a použijí ji. Frekvence tokenů zároveň zamezuje, aby se jazykové formy s vysokou frekvencí nějak proměňovaly (např. analogicky vyrovnávaly). Jinými slovy, jazykové formy zůstávají zakotvené v myslích uživatelů jazyka právě v důsledku toho, že je mluvčí zpracovávají a předávají co do frekvence často.⁹⁹

Z tohoto pohledu můžeme vysvětlit, že pomnožné lexémy s vysokou frekvencí typu *narozeniny*, *prázdniny*, *rozpaky* či *dějiny* si uchovávají zažité, zakotvené paradigma, a to i přes to, že by o něm mluvčí mohli kvůli neexistujícímu singuláru zapochybovat.

Jak ovšem vysvětlit odchylky od pravidelného tvoření tvarů u pomnožných jmen? K tomuto problému citujeme pasáž z historickolingvistického článku I. Němce:

„Proces přerůstání individuálních odchylek, jež „mají týž směr“, v jazykovou změnu probíhá postupně (Paul, 1886/1960, s. 179¹⁰⁰). Vedle krajních momentů, kdy se odchylka-inovace objeví v řeči jednotlivců a kdy se změní v jazykový fakt přijatý kolektivem (de Saussure, 1922/1960, s. 348¹⁰¹), jazykovědci rozlišují ještě přechodné stadium. Např. podle E. Coseria (1958/1963, s. 191–193¹⁰²)

⁹⁵ Štícha et al., 2021, s. 517.

⁹⁶ Němec, 1989, s. 82.

⁹⁷ Divjak, 2015, s. 55.

⁹⁸ Divjak, 2015.

⁹⁹ Divjak, 2015, s. 55, parafráze z anglického originálu.

¹⁰⁰ Citace skrze Němec, 1989, s. 82: PAUL, H. *Prinzipien der Sprachgeschichte*. Halle 1886.

¹⁰¹ Citace skrze Němec, 1989, s. 82: SAUSSURE, F. de. *Cours de linguistique générale*. Paris 1922.

¹⁰² Citace skrze Němec, 1989, s. 82: COSERIA, E. *Sincronía, diacronía e historia*. Montevideo 1958.

individuální inovace v řeči mluvčího přerůstá v jazykovou změnu tím, že prochází stadiem „přijetí“ ze strany posluchače jako model pro další výpovědi, a ten se pak v jazyce zobecňuje, generalizuje; toto přijetí se zde chápe jako myšlenkový, uvědomovaný fakt, protože posluchač přijímá to neznámé, „co jej uspokojuje esteticky, sociálně nebo je pro něj funkčně užitečné“ (s. 198¹⁰³).¹⁰⁴

Z této perspektivy můžeme interpretovat například užívání pomnožného jména *bermudy*: Ve formálních, oficiálních, psaných kontextech (korpus SYN v12) se tvar *bermudech* prosazuje jen zřídka (2 výskyty), a lze jej tedy pokládat za individuální odchylku; naopak v neformálních, neoficiálních kontextech na pomezí mluvenosti a psanosti (korpus Online1) je zastoupený častěji, 21krát, a lexém zde variuje i v instrumentálu (*s bermudy*), a to v třech výskytech. Individuální odchylka má tedy potenciál se nejprve rozšířit tím, že bude přijata ze strany posluchače (jako bezpříznaková), dále poslouží jako vzor pro další produkci a později, se stále narůstající frekvencí výskytu, může dojít k jazykové změně, k ustálení druhého (mužského) paradigmatu, podobně jako je tomu u lexému *džíny*. Obdobným způsobem, v souladu s tvrzením o „odchylkách, které mají týž směr“¹⁰⁵, by jazyková změna mohla proběhnout i u lexémů *halušky* nebo *libánky*.

V sekci 7.2 jsme se dosud pokoušeli usouvztažnit vypozerované trendy ve variaci pluralií tantum s odbornými statěmi. V následujících odstavcích se budeme nad příčinami variace zamýšlet volně, bez vztahu k již existujícím pracím, a budeme tak nastiňovat možné směry dalšího bádání v této oblasti.

Domníváme se, že na variantnost koncovek u pomnožných jmen mohou mít vliv mj. tyto faktory:

1. Formálnost projevu. Dokázali jsme, že míra variantnosti roste v neformálních projevech.

2. Hlásková podoba slova / morfemická stavba slova. Jak uvádí MČ2¹⁰⁶ i VAGSČ¹⁰⁷, povinná alternace veláry *k* před lokálovou koncovkou *-ich* u mužských neživotných jmen způsobuje, že slova zakončená na *-k* preferují původně femininní zakončení *-ách* bez povinné hláskové alternace (viz též sekce 1.3). Takto můžeme vyložit variační tendenci u slov *tepláky* a *elastáky*, ovšem v rozporu s ní jsou například slova *rozpaky* či *splašky*, které formu s alternací stále preferují. (Že se slovo *rozpaky* vyskytuje téměř výhradně v pravidelných tvarech, může být dáno – souladu s teorií Divjakové¹⁰⁸ – častým užíváním ustálené konstrukce *být v rozpacích*.)

3. Zatímco bod 2 se týkal tvaru lokálu, dlužíme ještě zamyšlení nad formou instrumentálovou. Jak jsme poukázali v sekci 6.3, je instrumentál pádem s nejčastější variací – jinými slovy, konkurence koncovky mužského a ženského rodu (*-y* vs. *-ami*) je zde rozkolísanější než u kteréhokoli jiného pádu. Je možné, že se tak děje v důsledku toho, že se zde setkáváme nikoli se dvěma variantami, podobně jako u jiných pádů, ale hned se třemi: *se slipy* / *se slipami* / *se slipama*. Spisovné koncovky obou rodů se tu totiž liší nejen navzájem, nýbrž i od koncovky používané v běžné mluvě. Zdá se, že užití spisovné koncovky je pro některé mluvčí natolik neintuitivní, že je pravděpodobné, že k podobné variaci bude

¹⁰³ Citace skrze Němec, 1989, s. 82: COSERIU, E. *Sincronía, diacronía e historia*. Montevideo 1958.

¹⁰⁴ Němec, 1989, s. 82.

¹⁰⁵ Němec, 1989, s. 82.

¹⁰⁶ Komárek et al., 1986, s. 304–305.

¹⁰⁷ Štícha et al., 2021, s. 480–481.

¹⁰⁸ Divjak, 2015, s. 55.

docházet i u nepomnožných jmen. V této souvislosti se například u dokladu č. 10 můžeme zamýšlet, zda by mluvčí vedle formy *slipami* nebyl ochoten napsat i *bubnami*, *činelami*, *šroubkami* apod. Jelikož zde už pracujeme s idiolektem konkrétního mluvčího, ponecháváme tento směr zkoumání jako návrh na případovou studii.

4. Skrze idiolekt konkrétních mluvčích lze snad vysvětlit i případy, kdy se variantní forma objeví jako hapax legomenon, jako je tomu například u jediného, lokálního užití lexému *nozdry* s „vypůjčenou koncovkou“ v korpusu SYN v12 (viz doklad 23). Naopak doklad 37 svým zněním sugeruje, že by se mohlo jednat o nerodilého mluvčího.

5. Kromě specifik individuálních mluvčích můžeme – opět bez opory v odborné literatuře – uvažovat o regionálních specifikách jazykových projevů. V průběhu výzkumu jsme narazili na některé doklady variantnosti u pomnožných jmen pocházející ze zdroje „Deníky Moravia“. Z názvu lze usuzovat, že texty publikované v rámci tohoto periodika pravděpodobně vznikají na území Moravy, a regionální původ textů se tudíž může projevit mimo jiné i v zakončeních pomnožných substantiv. Opět se jedná o dosud neprobádanou oblast, kterou jsme kvůli omezenému formátu práce nemohli ve výzkumu zohlednit.

6. V jazykovém systému se někdy setkáváme s jevem, kdy se určitá, sémanticky vymezená skupina slov vyznačuje podobným morfologickým chováním. Například některá slovesa vyjadřující jednosměrný pohyb tvoří tvar indikativu futura pomocí prefixu *po-*;¹⁰⁹ většinu neuter skloňovaných podle vzoru ‚kuře‘ tvoří substantiva označující mláďata (*hádě*, *srnče*, *lvíče* apod.);¹¹⁰ zbytky duálu se objevují v paradigmatěch substantiv, která označují části těla vyskytující se po dvou (*oči*, *uši*, *ruce*, *nohy* apod.)¹¹¹. V perspektivě těchto tendencí lze uvažovat o sémantických třídách slov s podobnými morfologickými charakteristikami i u pluralií tantum. Pomnožná substantiva se v odborné literatuře často vymezují právě pomocí významových okruhů – v MČ2 jsou to například tyto: názvy částí těla (*ústa*, *mluvidla*, ...), názvy oděvů (*tepláky*, *plavky*, ...), názvy nemocí, názvy nástrojů a zařízení atd.¹¹²

V našem výzkumu jsme upozorovali na variaci v koncovech (nyní lhostejno v jaké míře) u slov, která (a) netvoří s jinými variujícími pluralií žádnou sémantickou třídu (např. *noviny*, *útroby*, *dětičky*, *nůžky*, *nozdry*, *osypky*), ale i u slov (b), která lze do sémantických tříd uspořádat. Nejpočetnější třídu variujících slov představují ‚druhy oděvů, které se oblékají na obě nohy‘: *elasťáky*, *tepláky*, *džíny*, *legíny*, *bermudy*, *bikiny*, *kalhotky*, *šortky*, *trenýrky*, *trenky* a *plavky*. Variantnost pádových koncovek však nepostihuje celou tuto skupinu slov bez výjimky – konkrétně lexémy *dupačky*, *montérky*, *oteplovačky*, *podvlékačky*, *pumpky*, *šponovky* a *texasky* sice do zmíněné sémantické třídy patří, ale jsou z hlediska tvoření tvarů invariantní. Vzhledem k významnému počtu slov z tohoto významového okruhu, a to jak ryze pomnožných, tak takových, která bychom klasifikovali jako „substantiva s převahou plurálových

¹⁰⁹ Komárek et al., 1986, s. 417.

¹¹⁰ Komárek et al., 1986, s. 318.

¹¹¹ Komárek et al., 1986, s. 51.

¹¹² Komárek et al., 1986, s. 51.

tvary nad singulárovými“, by se nabízelo vyzkoumat, jaké jsou variační tendence u slov náležejících do sémantického pole ‚oděvy‘ či ‚oděvy a obuv‘.

Dále lze uvažovat sémantickou třídu variujících pluralií ‚déle trvající události‘, z níž nejvíce variujícím slovem jsou *vdavky*; mimo ně jsou ve skupině obsaženy méně variující lexémy *dožínky*, *libánky*, *prázdniny*, *zásnuby* (a případně též *dějiny*). Opět však nacházíme slova z téhož sémantického pole, která nevariují vůbec – jako např. *křtiny* či *námluvy*. Jediná sémantická třída, z níž variují všechny prvky, jsou ‚hudební nástroje‘, je však pouze dvoučlenná, zahrnuje jen lexémy *dudy* a *varhany*.

Zdá se, že na variantnost pádových koncovek u pluralií tantum má vliv více faktorů zároveň, nezbývá tedy než konstatovat, že se jedná o vskutku komplexní jazykový jev, který nelze vyčerpávajícím způsobem postihnout v rozsahu jedné bakalářské práce.

7.3 Limity výzkumu

S ohledem na formát práce, na technická omezení a na celkovou proveditelnost výzkumu jsme se museli uchýlit k některým kompromisním řešením, která snižují vypovídající hodnotu výzkumu. Hlavní limit vidíme v definici vzorku zkoumaných jmen. Jak je patrné v sekci 1.4, vzorek se zdá být sestavený poněkud nelogicky: Proč do výzkumu řadíme *subtropy*, ale nikoliv *tropy*? Proč množina zkoumaných jmen obsahuje slova *pěťadvacetiny*, *padesátiny* a *osmdesátiny*, avšak nikoli *sedmdesátiny* či kterékoli jiné *x-tiny*? Proč jsme zařadili deminutivum *kleštičky*, a nikoli obdobně motivované deriváty *šťafličky* či *housličky*? Proč se nezabýváme lexémy *kalhoty* a *boty*, když v úzu variují velmi hojně? Odpověď na tyto otázky tkví v našem záměru definovat zkoumaný vzorek skrze příručky a navíc tak, aby byl jasně ohraničený, konečný. Jako lepší řešení se nabízí vzorek sestavit na základě korpusových dat – např. tím způsobem, že bychom si v korpusu vyhledali substantiva, která se v úzu vyskytují v nejméně 99 % tvarů v množném čísle. To ovšem v době, kdy náš výzkum proběhl, vyhledávací nástroje ČNK neumožňují. Bylo by nutné rozvinout tagování natolik, aby se bezchybně dokázaly od sebe odlišit homonymní tvary Npl, Apl a Ipl tvrdých maskulinních neživotných jmen nebo homonymní tvary Gsg, Npl a Apl tvrdých feminin. Aby byl výzkum více vypovídající, bylo by rovněž záhodno výrazně rozšířit zejména mluvené korpusy.

Jsme si vědomi toho, že náš výzkum je prvotní sondou do problematiky variantnosti pomnožných jmen v češtině. Nabízí se v této souvislosti i další cesty bádání, např. variantnost měkkých pomnožných apelatív (*housle*, *Vánoce* apod.), konkurence singulárových a plurálových tvarů u místních jmen (*Libeznice* – v *Libeznici* vs. v *Libeznicích*), diachronní výzkum (byla slova *džíny*, *splašky* a další původně maskuliny, či femininy?), variantnost výhradně v instrumentálových formách, porovnání tvarové variantnosti pluralií tantum s běžnými jmény, regionální a sociolingvistické studie a mn. d.

8 Bibliografie

8.1 Tištěné i elektronické příručky a články

1. ADAM, Robert. *Příručka k morfologii češtiny*. Praha : Karolinum, 2023.
2. *Aranea: A Family of Comparable Gigaword Web Corpora* [online]. c2024. URL: <http://aranea.juls.savba.sk/aranea_about/index.html>.
3. DIVJAK, Dagmar; DABROWSKA, Ewa (eds.). *Handbook of Cognitive Linguistics*. Berlin & Boston : De Gruyter Mouton, 2015.
4. *Elektronický slovník staré češtiny*. Praha : Ústav pro jazyk český AV ČR, 2006–2024. URL: <<http://vokabular.ujc.cas.cz>>.
Heslo: Vánoce. URL: <<https://vokabular.ujc.cas.cz/hledani.aspx>>.
5. *Internetová jazyková příručka* [online]. Praha : Ústav pro jazyk český AV ČR, 2008–2024. URL: <<https://prirucka.ujc.cas.cz/>>.
Hesla:
Plíce. URL: <<https://prirucka.ujc.cas.cz/?slovo=pl%C3%ADce>>.
Kalhoty. URL: <<https://prirucka.ujc.cas.cz/?slovo=kalhoty>>.
Schod. URL: <<https://prirucka.ujc.cas.cz/?slovo=schod>>.
Varhany. URL: <<https://prirucka.ujc.cas.cz/?slovo=varhany>>.
6. JIRSOVÁ, Anna. Dynamika vztahů singuláru a plurálu u substantiv v češtině. *Slovo a slovesnost*, 1981, roč. 42, s. 193–199.
7. KARLÍK, Petr; NEKULA, Marek; PLESKALOVÁ, Jana (ed.). *Nový encyklopedický slovník češtiny*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2019.
Hesla:
KARLÍK, Petr; VEČERKA, Radoslav. Číslo. URL: <<https://www.czechency.org/slovník/%C4%8C%C3%8DSLO>>.
OSOLSOBĚ, Klára. Plurale tantum. URL: <<https://www.czechency.org/slovník/PLURALE%20TANTUM>>.
ČERMÁK, František. Korpus. URL: <<https://www.czechency.org/slovník/KORPUS>>.
HOFFMANNOVÁ, Jana. Projevy mluvené a psané. URL: <<https://www.czechency.org/slovník/PROJEVY%20MLUVEN%C3%8920A%20PSAN%C3%9>>.
MINÁŘOVÁ, Eva. Stylotvorný faktor. URL: <<https://www.czechency.org/slovník/STYLOTVORN%C3%9D%20FAKTOR>>.
KRČMOVÁ, Marie. Obecná čeština. URL: <<https://www.czechency.org/slovník/OBECN%C3%81%20%C4%8CE%C5%A0TINA>>.
8. KARLÍK, Petr; NEKULA, Marek; RUSÍNOVÁ, Zdenka. *Příruční mluvnice češtiny*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2012.

9. KOMÁREK, Miroslav; KOŘENSKÝ, Jan; PETR, Jan a kol. *Mluvnice češtiny (2)*. Tvarosloví. Praha : Academia, 1986.
10. KOPEČNÝ, František. Spisovný jazyk a jeho forma hovorová. *Naše řeč* 1949, roč. 33, s. 14–22.
11. KRÁLÍK, Jan; PETR, Jan; TĚŠITELOVÁ, Marie. *Retrogradní slovník současné češtiny*. Praha : Academia, 1986.
12. KRČMOVÁ, Marie. K formování běžné mluveného jazyka v moravských městech. *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. A, Řada jazykovědná*, 1986, vol. 35, iss. A34, s. 61–67.
URL: <<https://digilib.phil.muni.cz/sites/default/files/pdf/100485.pdf>>.
13. MAREŠ, Petr. Spisovnost a nespisovnost, formálnost a neformálnost. *Přednášky z XLVI. běhu Letní školy slovanských studií*. Praha : Univerzita Karlova – Filozofická fakulta, 2003, s. 99–101.
14. MICHALEC, Vít; VESELÝ, Vojtěch. K významu substantiv s převahou plurálových tvarů. *Slovo a slovesnost*, 2016, roč. 77, s. 163–184.
15. NĚMEC, Igor. Principy jazykového vývoje a historie češtiny. *Slovo a slovesnost*, 1989, roč. 50, s. 81–96.
16. *Příručka ČNK* [online]. c2024, poslední úprava 29.04.2024. URL: <<https://wiki.korpus.cz/doku.php/start>>.
Hesla:
cnk:syn2015 [online]. c2024, posl. úprava 29.08.2022 [cit. 26.04.2024]. URL: <<https://wiki.korpus.cz/doku.php/cnk:syn2015>>.
cnk:syn:verze12 [online]. c2024, posl. úprava 29.12.2023 [cit. 26.04.2024]. URL: <<https://wiki.korpus.cz/doku.php/cnk:syn:verze12>>.
cnk:oral [online]. c2024, posl. úprava 20.11.2023 [cit. 24.06.2024]. Dostupné z: <<https://wiki.korpus.cz/doku.php/cnk:oral>>.
17. *cnk:online:gen1* [online]. c2024, posl. úprava 22.12.2022 [cit. 24.06.2024]. URL: <<https://wiki.korpus.cz/doku.php/cnk:online:gen1>>.
18. ŠTÍCHA, František, a kol. *Velká akademická gramatika spisovné češtiny II. Morfologie: Morfologické kategorie / Flexe*. Praha : Academia, 2021.
19. ŠTÍCHA, František, a kol. *Velká akademická gramatika spisovné češtiny I. Morfologie: Druhy slov / Tvoření slov*. Praha : Academia, 2018.
20. TUŠKOVÁ, Jana Marie. K deklinaci pomnožných oikonym češtiny zakončených na -y. *Korpus – gramatika – axiologie*, 2011, č. 3, s. 69–85.
21. VONDRÁČEK, Miloslav. *Gramatické kategorie substantiv*. Praha : Academia, v tisku.

8.2 Korpusy

22. KŘEN, M.; CVRČEK, V.; ČAPKA, T.; HNÁTKOVÁ, M.; JELÍNEK, T.; KOCEK, J.; KOVÁŘÍKOVÁ, D.; KŘIVAN, J.; MILIČKA, J.; PETKEVIČ, V.; SKOUMALOVÁ, H.;

- ŠINDLEROVÁ, J.; ŠKRABAL, M.: *Korpus SYN, verze 12 ze 29. 12. 2023*. Praha : Ústav Českého národního korpusu FF UK, 2023.
23. KOPŘIVOVÁ, M.; LUKEŠ, D.; KOMRSKOVÁ, Z.; POUKAROVÁ, P.; WACLAWIČOVÁ, M.; BENEŠOVÁ, L.; KŘEN, M.: *ORAL: korpus neformální mluvené češtiny, verze 1 z 2. 6. 2017*. Praha : Ústav Českého národního korpusu FF UK, 2017.
24. BERROCAL, Martina; BERROCAL, Manuel. *ParlCorp: Korpus českých parlamentní projevů*. Praha : Ústav Českého národního korpusu FF UK, 2021.
25. CVRČEK, V.; PROCHÁZKA, P. *ONLINE1: monitorovací korpus internetové češtiny*. Praha : Ústav Českého národního korpusu FF UK, 2020.
26. BENKO, V. *Araneum Bohemicum Maximum, verze 15.04*. Praha: Ústav Českého národního korpusu FF UK, 2015.